

XVII асрда Туркистон Хива хонлиги, Бухоро хонлиги, Кўкон хонлиги, Улуг жуз, Ўрта жуз, Кичик жуз ҳамда Кашкария (Шаркий Туркистон) хонликларига бўлиниб кетган эди. Сиёсий таркоклик ҳамда эски савдо йўли ёки ипак йўли ўз йўналшини ўзгартириб, денгиз мухитларига кўчиши Туркистоннинг иктисодий, маданий жихатдан тушкунликка олиб келган сабаблардан биридир. Иккинчидан, хонликлар ўртасидаги тўхтовсиз урушлар ҳам барча хонликларда хўжалик ва маданий ҳаётни орқага кетишига олиб келди. Шунингдек, Туркистон улуг давлатларнинг орасида сиёсий-иктисодий, маданий жихатдан махсус камал ҳолатида эди. Шимолда Россия империяси, шарқда Хитой империяси ҳар томонлама ҳавф солиб турар эди. Шундай бўлса ҳам бу даврда турли жанрларда тарихий, бадиий, фалсафий, диний, тиббий мазмундаги асарлар дунёга келди. Хива хони Абулгозий Баходирхон, Сўфи Оллоёр, Бобораҳим Машраб, Турди Фароғий, Саидо Насафий, Маҳмуд ибн Валий, Муҳаммад Амин Бухорий, Юсуф Корабоғий каби катор шоир, файласуф, тарихчи, табиатшунос олимлар етишиб чиқди. «Шажарайи тарокима» ёзма обидасининг муаллифи Хива хони, Абулгозий Араб Муҳаммадхон ўғли хижрий сана 1012 йил 15 Раббиул аввал ойида, милодий сана 1603 йил 12 августда XVII асрдаги Хива хонлиги пойтахти Урганч шаҳрида таваллуд топган, ўзбек элининг кўнгирот уругидандир. Абулгозийхоннинг ҳаёти, ижтимоий сиёсий фаолияти «Шажарайи турк» ёзма обидасида батафсил сўзлаб ўтилган. Абулгозий Баходирхоннинг асарлари ичида «Шажарайи тарокима» («Туркманлар шажараси»), «Шажарайи турк» («Турклар шажараси») муҳим ўринни эгаллайди. Муаллифнинг айтишига қараганда, «Шажарайи тарокима» туркман оксоқоллари ва улуг бошликларнинг таклифига кўра оддий турк кишиси тушунадиган, ҳатто беш яшар турк ўғлони ҳам англайдиган тилда ёзилган. Асарда Одам ато авлодлари, Муҳаммад алайҳиссалом пайгамбаримизга қадар ўтган пайгамбарлар эсланади, Нух пайгамбарнинг Хом, Сом, Ёфас ҳамда Ёфаснинг ўғли Турк ҳақида ҳикоя қилади, турк, мўғул халклари тарихи сўзланади, Қорахон ўғли Ўғузхон фаолияти ҳақида тўхталади, бутун ўғуз эли ва туркман халқининг қабилавий таркиби, уруғларининг бир-бири билан боғланган нукталари, тарихий-этногенезини кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, Хива хонлиги билан туркманларнинг сиёсий қурашлари ҳам эслаб ўтилган. «Шажарайи тарокима» асари Абулгозий Баходирхон тахтга ўтиргандан анча вақт ўтгандан сўнг ёзилганлиги таъкидланган. Бу маълумотга қараганда, 1660—1661 йиллар орасида ижод қилинган. «Шажарайи тарокима» ёзма обидасида туркман қавми билан Хива хонлиги орасидаги сиёсий қурашлар, туркманларни итоат қилдириш учун олиб борилган қурашлар баён этилган, ўзбек ва туркман халклари ўртасида иноқлик ўрнатилиши таъкидланган. Абулгозий Баходирхон 1630—1640 йиллари Эроннинг Исфаҳон шаҳрида сиёсий

туткунликда яшаган даврларида Рашидиддин, Шарафиддин Али Яздий каби тарихчиларнинг асарлари билан танишган. Бу асарни ёзганда Эрон ва Туроннинг тарихига оид ўн саккизта ёзма манбалардан ҳамда халк оғзида сакланиб қолган ривоятлардан фойдаланган. Асариинг ўнлаб кўлёзма нусхалари Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида, Тошкентдаги Алишер Навоий номли кутубхонада, Ашхободдаги Туркменистон Фанлар академияси кутубхонасида, Россия Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида ҳамда Истанбул кутубхоналарида сақланмоқда. Биз асарни нашрга тайёрлашда А. Н. Кононов томонидан Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтида сақланаётган энг ишончли ва тўлиқ нусхаси асосида киёсий метод билан 1958 йили Москва ва Ленинградда нашр қилинган араб ёзувидаги асар матнидан фойдаландик. Ушбу асарни нашрга тайёрлашда бир қатор сўзлар эски ўзбек тили талаффузи асосида берилди. Шунингдек, воқеа сўзи таркибидаги е товуши жарангсиз к товуши билан келиши туркий тил қонунларига мос келмайди, шунга кўра е ўрнида қаттиқ талаффуз қилинувчи "Ы" товушини қўлладик. Бундан ташқари, қон, қон, қон, қон, қон, қон қўшимчалари таркибидаги о унлиси тарихан ҳамда ҳозир ҳам ўзбек тилининг фонетик қонунларига зид бўлгани учун а товуши орқали қон, қон, қон, қон, қон, қон шаклида бердик. Туркий тилга ҳос қўқ, қўл, учун қул, улуш каби сўзларда юмшоқ ў ва у товушларини ифодалаш имконияти бўлмади.

Бисмиллохир рохманир рохийм

Сипос ва стоиш ул эгага ким анинг ҳеч аввали ва охири йўк ва юртининг заволи йўк ва отаси ва онаси йўк ва хотини ва ўғули ва кизи ва кенгаша турган кишиси йўк турур, ошни ва сувни андак улаштургувчи йўк турур ким гадойдин то подшоҳгача ва кумрскадин то пилгача (филгача) ва чибиндин то семруггача барчасининг ахволига лойик берур. Бир кун ҳеч каюсининг улушини кам килмас, агар ер юзинда кўкарган йигачларнинг барчаси калам бўлса ва тенгизлар сиёҳ бўлса, барча одам фарзанди битикчи бўлса таки юз минг ва юз минг йил анинг сифатини битса тенгиздан бир катра ва тогдин бир мискол тошни битгандин азрак бўлгай. Бас менинг айдганим не бўлгай Дўруд ва тахл бешумор ул пайгамбарга ким барча пайгамбарларнинг яхшиси ва худой дўсти ва барча одам фарзандига юборган элчиси турур. Анинг ёрон ва ўғлонларига кўпдин кўп тангри рахмати бўлгай. Эмди мундин сўнг Чингиз авлодиндин Урганчи Араб Муҳаммадхоннинг ўғли Абулғозийхон айтатурур ким кўп эмгаклар кўргандин сўнг ёшимиз ўттуз тўккузга етганда тарих минг таки эллик бирда йилон йилинда Хоразм мамлакатинда отамиз тахтинда ўлтуруб, юрт ишига машгул бўлдук. Ул вақтда туркман Мангкишлок ва Абулхон ва Тежан сувининг ёкасида ўлтуруб эрдилар. Хоразмда ўлтурганлари ҳам бизнинг келуримизни эшитиб кочиб, бу айтилган уч юртга бордилар. Андин сўнг бир нечаси кўч бирлан ва нечаси йўл бирлан уч юртда бир эвли колмай барчаси Хоразмга келдилар таки яхшилари навкар ва ёмонлари раъиятлари ва беклари менинг тарихни яхши билуримни эшитиб турурлар таки бир кун барчалари келиб, арз килдилар ким бизнинг ичимизда Ўғузнома кўп турур, аммо ҳеч яхшиси йўк, барчаси галат ва бириси бирисинга мувофиқ

эрмас, хар кайсиси бир турлук ва бир дуруст эътибор килгудек тарих бўлса эрди, яхши бўлур эрди теб ўтун килдилар эрса, онларнинг ўтунларини кабил килдим. Анинг учун ким бу китобни айткандин ўн етти йил илгари барча туркманлар бизга ёғи бўлуб эрдилар. Ул сабабдин биз анларни кўп чопдук ва бир каррат Хуросонда Дурунга таъаллук Бурма теган сувнинг ёкасинда бизнинг бирлан саф тортиб (6-бет) урушдилар. Тангри бизга берди. Аввалдин то охиргача биз сабабли яхши ва ёмондин йигирма минг чоклик кишилари ўлди, анинг ичинда гунохкорлари ҳам бор эрди ва бегунохлари ҳам бор эрди. Пайгамбар айтиб турурлар ким-калан набийю алайхиссалом адхалассурури фи калбиа мўминни хайр мин ибодатис сакалини маъниси бу турур ким агар бир киши бир мусулмон кишининг кўнглини хушхол килса, анинг савоби барча Одам фарзандларининг ва жинларнинг тангрига бандалик килган савобиндин кўп турур. Бас неча минг кишилар менинг бу сўз айтканимга билмаганларин билиб кўнгиллари хуш бўлатурур. Худойи таолодин умидим бор ки мунинг савоби агар ул катлъомда гунох бўлган бўлса, анга голиб келгай теб ва таки ул ким бир кун бир киши бу китобни ўкуб билмаганини билса, бизнинг рухимизга фотиха ўкугай тедук таки китобни айтмакка ружуъ килдук таки бу китобга «Шажарайи тарокима» теб от кўйдук. Барча билинг ким, биздин бурун туркий тарих айтканлар арабий лугатларни кўшуб турурлар ва форсийни ҳам кўшуб турурлар ва туркийни ҳам сажъ килиб турурлар, ўзларининг хунарларин ва устодликларини халкга маълум килмак учун биз мунларнинг ҳеч кайсисини килмадук, анинг учун ким, бу китобни ўкугучи ва тинглагучи албатта турк бўлгуси турур. Бас, туркларга туркона айтмак (айтмок) керак, то уларнинг барчаси фахм килгайлар бизнинг айтган сўзимизни (7-бет) билмасалар андин не хосил агар анларнинг ичларида бир ва ё икки ўкуган акл киши бўлса ул билса, билмаган кўпнинг кайси бирини айтиб билдурур. Бас, андак айтмак керакким, яхши ва ёмон барчалари билиб кўнгилларига маъкул бўлгай. Эмди Одамдин то бу вақтгача ким тарих мингда етмиш бирда турур туркманларнинг ва сўнг туркман отин кўтариб, туркманга кўшилган элларнинг анча билганимизни бир-бир айталинг, билмаганимизга илож не.

ОДАМ АЛАЙХИССАЛОМНИНГ ЗИКРИ

Худойи таоло фаришталарга айтдиким, турпакдин киши ясаб, жон бериб, ер юзинда ўз ўрнумга халифа килиб кўя турурмен теди эрса, фаришталар айтдилар: анлар юкориги тўшак бирлан куйиги тўшакни забт кила билмаслар. Ул сабабдин сенга осий бўлурлар, яратганинг ўла турур тедилар. Худойи таоло айтди: мен билганни сизлар билмассизлар, баринглар! Турпакдин бир кишининг суратин ясанглар теди. Азроил алайхиссалом худойнинг амри бирлан барча ер юзингдаги хар турпакдин олиб, Маккайи Муаззама бирлан Тоифнинг орасинда турпакни балчик килиб, Одамнинг суратини ясаб ётгуздилар, бир неча йиллар ўтгандин сўнг Худойи таоло анга жон берди ва минг йил дунёда турди. Одам демаклик араб тили турур, араб терини одам дер, хар нимарсанинг тошини тери дерлар, фаришталар турпакни ерни казиб, ичиндин олмадилар тошиндин олиб, (8-бет) Одамнинг суратини ясадилар, анинг учун одам тедилар анларнинг беҳиштга борганлари ва андин чикканлари ва ер юзинда юрганларининг хикоятлари халк ичинда машхур

турур, анинг учун айтмадук. Одам ўлар бўлди эрса, Шис отли ўглига айтди ким, мендин сўнг, сен менинг ўрнўмга ўлтуруб ўглонларимга бош бўлгил, теб кўп насихатлар килди. Бу дунёдин ул дунёга кетди. Андин сўнг Жаброил алайхиссалом Худойи таолодин Шисга китоб олиб келди. Шис хам пайгамбар ва хам подшоҳ бўлуб, элга адолат килиб, тўкуз юз ўн икки йил бу дунёда туруб, жаннат саройига кетди. Шиснинг маъниси Худойнинг хайбати демак бўлур. Шис ўлар вақтида ўгли Анушни ўрнинда ўлтуртуб кетди. Ануш таки отаси ва улуг отасининг шариятига амал килиб ул таки отаситек тўккуз юз ўн икки йил бу манзилда ўтуруб, ул манзилга кетди. Анушнинг маъниси содик темак бўлур. Ануш таки ўларинда ўгли Кайнанни ўрнинда ўлтуртуб, кўп насихат ва васият килди. Ул таки секиз юз кирк йил отаси юрган йўлда туруб, ўгли Махлойилни ўз еринда ўлтуртуб, Тангри якинига кетди. Махлойил замонинда Одам фарзанди кўп бўлди, ўлтурган ерга сигишмадилар, ул сабабдин Махлойил Бобил иклимига бориб бир шаҳар солди, отини Сус кўйди ва том, эв солди ва кендлар килдурди, андин илгари шаҳар ва кенд ва эв йўк эрди, тоғларнинг кавокинда ва ё чангалда (9-бет) ўлтурур эрдилар, халкга ҳукм килди, ер юзига ёйилинг теб, барча Одам фарзандлари Махлойилнииг амри бирлан бориб, ҳар кайда муносиб ер бўлса, кендлар солдилар. Махлойил тўкуз юз йигирма йил сўзлайтурган шаҳарда туруб, ўгли Бардни ўз еринда ўлтуртуб, дам урмас шаҳрига кетди. Бард таки тўкуз юз олтмиш йил бу юртда ўлтуруб, ўгли Ахнуни ортинда кўйуб кўчмас ва кўнмас юртга кетди, ўглининг оти Ахнух эрди ва лакаби Идрис. Худойи таоло ани пайгамбар килди, саксон икки йил пайгамбарлик килди, халкни тўгри йўлга унлади, андин сўнг Тангрининг амри бирлан Азройил келиб Идрис алайхиссаломни парнинг устида кўюб, беҳиштга олиб борди. Ул кундин то бу вақтгача беҳиштда турур. Идрис беҳиштга боргандин сўнг ўгли Матушалах отаси ўринида ўлтурди, дод ва адл килди, умрининг сони маълум эрмас, ул таки отаси барган ерга борди, андин сўнг Матушалахнинг ўгли Лимак отаси еринда ўлтуруб, кўп йиллар дод ва адл килди таки отаси кетган йўлга тушуб кетди, анинг хам умри маълум эрмас, андин сўнг ўгли Нух пайгамбар отаси ўрнинда ўлтурди. Худой таоло икки юз эллик ёшига етганда пайгамбарлик берди, етти юз йил халкни тўгри йўлга ундади, эр ва хотундин саксан киши имон келтурдилар, етти юз йилнинг ичинда саксандаин ортук (10-бет) киши имон келтурмаганига ачигланиб халкга дуоибад килди. Жабройил келди таки айтди ким Худой таоло сенинг дуонгни қабул килди, фалон вақтда халкни сувга гарк килур бўлди, сен кема ясагил теб, кемани нечик ясарин кўрсатди, ердин сув чикдн, осмондин ёмгур ёғди ер юзиндаги жонлининг барчаси гарк бўлди. Нух пайгамбар уч ўгли ва имон келтурган саксан киши бирлан кемага минди, бир неча ойдин сўнг ер Худой таолонинг амри бирлан сувни ўзига тортди, кема Мўсул теган шаҳарнинг таки якинида Жуди теган тоғдин чикди, кемадин чиккан кишиларнинг барчаси бемор бўлдилар, Нух пайгамбар уч ўгли ва уч келини бирлан яхши бўлдилар, андин ўзга кишиларнинг барчаси ўлдилар, андин сўнг Нух пайгамбар уч ўглининг ҳар кайсисин бир ерга йиборди. Хом отли ўглини Хиндистон ерига йибарди, Сом отли ўглини Эрон заминга йибарди ва Ёфас отли ўглини кутб шимоли тарафига йибарди таки учига хам айтди ким Одам фарзандлариндин сиз учунгиздин ўзга киши колмади, эмди учунгиз уч юртда турунг, ҳар қачон ўглон ушокингиз кўп бўлса, ул ерларни юрт килиб ўлтурунг теда. Ёфасни баъзилар пайгамбар эрди деб турурлар ва баъзилар пайгамбар эрмас деб турулур. Ёйик сувининг ёкасига борди, икки юз эллик йил анда турди таки вафот бўлди, саккиз ўгли бор эрди, авлоди бисёр кўп бўлуб эрди, ўглонларнинг отлари мунлар турур: Турк, Хазар, Саклаб, Рус, Минг, Чин, Камари (11-бет) Тарих, Ёфас ўларинда улуг ўгли Туркни ўрнинда ўлтур теб ўзга

ўғлонларига айтдиким, Туркни ўзунгизга подшоҳ билиб, анинг сўзиндин чикманг теги, Туркка Ёфас ўғлони теб лакаб кўйдилар, бисёр араблик ва оқил киши эрди, отасиндин сўнг ерларини юрди ва кўрди.... таки бир ерини хушлаб, анда ўлтуруб, бу кун ул ерини Иссигкўл дерлар, хиргоҳ (харгах) эвни ул чикарди, турклар ичида ким баъзи расмлар (русумлар) бор андин колди, Туркнинг тўрт ўғли бор эди, аввал Тутак, иккинчи Чигил, учунчи Берсачар, тўртунчи Имлак (Амлак). Турк ўлар бўлғонида Тутакни ўз ўрнига подшоҳ килиб, узок сафарга кетди. Тутак ақлли ва давлатли, яхши подшоҳ эрди, турк ичинда кўп расмларни ул пайдо килди. Ажам подшоҳларининг аввали Каюмарс бирлан маъаср эрди. Кунларда бир кун овга чикиб кўп ўлтуруб, кабоб килиб еб ўлтуруб эрди, элкидин бир тўграм эт ерга тушади, ани олиб еди эрса, огзига бисёр хуш келди, анинг учун ул ер тузлак эрди, ошқа туз солмакни ул чикарди, бу намакин расм андин колди. Икки юз кирк йил умриндин ўтгандин сўнг, ўғли Амулчахонни ўз еринда ўлтур деб, Борса келмас теган шаҳарга кетди. Амулчахон таки кўп йиллар подшоҳлик килиб, ошларини ошаб ва ёшларини яшаб отаси (12-бет) кейиндан кетди, ўлар вақтинда ўғли Бакуй Дебхонни ўрнида ўлтуртди. Дебнинг маъниси тахтнинг ери, Бакуйнинг маъниси эл улуги демак бўлур. Ул таки кўп йиллар подшоҳлик килиб, дўстларнинг кулганин, душманларнинг йиглаганин кўриб, севинуб, андин сўнг ўлар бўлганда ўғли Кўкхонни тахтинда ўлтур деб ўлди. Ул таки кўп йиллар подшоҳлик килди, отаси йўлиндин ташкари чикмади, хаста бўлди эрса, ўғли Алинчахонни ўз еринда ўлтуртуб узок сафарга кетди. Ул таки кўп йиллар подшоҳлик килди, оталариндин вилоятлари, эл, улуслари кўп бўлди, анинг эгиз ўғли бўлди, бирининг оти Татар ва бирининг оти Мўгул, отаси қари бўлгандин сўнг юртини икки бўлуб, икки ўғлига бериб вафот бўлди. Алинчахон ўлгандин сўнг, Татар ва Мўгул ҳар қайсиси ўз ерларинда подшоҳлик килдилар, Мўгулхоннинг тўрт ўғли бор эрди, аввалгининг оти Қорахон, иккинчи Қўрхон, учунчи Қирхон, тўртунчи Урхон. Мўгулхон(нинг) улуг ўғли Қорахонга юртини бериб, барчанинг боратурган юртига кетди. Қорахон Ўр тоғини ва Қўр тоғни ёйлар эрди, бу чакда ани улуг тоғ ва кичик тоғ дейтурлар, киш бўлганда Сир сувининг азаки ва Қоракум ва бурсукни кишлар эрди.

ЎГУЗХОННИНГ ДУНЁГА КЕЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Қорахоннинг улуг хотинидин бир ўғли бўлди. Қўрки ой, кундин ортик, уч кеча-кундуз онасини эммади, ҳар кеча ул ўғлон онасининг тушига кириб айтур эрди: эй, она мусулмон бўлгил, агар бўлмасанг, ўлсам ўлармен, сенинг эмчакингни эммасмен теб эрди, онаси ўғлини қия билмади таки Тангрининг бирликина имон келтурди ва андин сўнг ул ўғлон эмчакни эмди ва онаси кўрган тушини ва мусулмон бўлганини кишига айтмади таки яшурди, анинг учун ким турк халқи Ёфасдин то Алинчахон замониғача мусулмон эрдилар. Алинчахон подшоҳ бўлгандин сўнг халқнинг боши ва моли кўп бўлди, давлатга эсирдилар таки Тангрини унутдилар ва барча эл кофир бўлдилар ва Қорахон замонида кофирликда андаг маҳкам эрдилар ким, агар отаси мусулмон бўлганин эшидса ўғли ўлтурур эрди ва ўғлининг мусулмон бўлғонин эшидса отаси ўлтурур эрди, ул чакда мўгулнинг расми андаг эрдиким то ўғлон бир ёшга етмагинча анга от қўймаслар эрди, ўғлон бир ёшга етди эрса, Қорахон элга савун солди таки улуг тўй килди, тўй куни

ўғлонни маърака ичига келтуруб Корахон бекларга айтди: бизнинг бу ўғлимиз бир ёшига етди, эмди мунга на от куюрсиз теб, беклар жавоб бермасдин бурун ўғлон айтди: менинг отим Ўғуз турур теб, ўшал бир ёшар ўғлон анда равон келиб (14-бет) тилга, теди: билинглари аён, отим турур Ўғуз, Хисров номвар, билинглари якин барча ахли хунар, тўйга келган улуг ва кичик барча ўғлоннинг бу сўзига тонг колдилар таки айтдилар ким бу ўғлоннинг ўзи отини айта турур, мундин яхши от бўлурми теб, отини Ўғуз қўйдилар таки айтдилар ким бир ёшар ўғлоннинг мундак сўзни сўзлаганини ҳеч замонда ҳеч ким эшитган ва қўрган йўқ турур теб ани ирим этиб айтдилар, ким бу узок умрли ва улуг давлатли учи (авжи) ўзаган ва ёни ёнлаган бўлгуси турур тедилар. Ўғузхоннинг тили чикиб юрганинда олло-олло теб хамиша айтур эрди, ани ҳар ким эшидса, айтурлар эрди, ўғлон турур, тили келмасликидин не айтурин билмай турур дерлар эрди, анинг учун ким лафз олло араб тили турур, мўғулининг ҳеч отаси араб тилини эшитган эрмас, Ўғузни Худой таоло модарзод валий яратиб эрди, анинг учун қўнглина ва тилина ўзининг отини солатурар эрди. Чун Ўғуз йигит етишди эрса, Корахон иниси Қўрхоннинг кизини олиб берди, Ўғуз киши йўқда, кизга айтди: оламини, сени, бизни яратган бор, анинг оти олло турур, ани бор билгил ва бир билгил, анинг буюрганидин ўзга ишни килмакил теди эрса, киз ани қабул килмади, шул замон қўпди таки киздин бошка ётди, кечалар бошка ётиб, кундуз сўзлашмас эрди, бир неча вақтдин сўнг Корахонга айтдилар ўғлинигиз қўчини севмай турур, севмасликидин олган куниндин бери бир ерда ётмай турур тедилар эрса, Корахон бу сўзни эшитгандин сўнг (15-бет) таки бир иниси Қирхоннинг кизини олиб берди, анга ҳам имон арз кил теди. Ул киз ҳам қабул килмади, анинг бирлан ҳам бир ерда ётмади, воқиятдин бир неча йиллар ўтгандин сўнг, Ўғузхон овга чикиб, қайтиб кела эрди, қўрди ким сувнинг ёкасинда бир неча заъифалар қир юва турурлар, отасининг иниси Урхоннинг кизи мунларнинг ичинда ўлтуруб турур, кизга киши йибариб сўз сўзлашмакка сирим ошкора бўлур теб қўрқти таки кизни гўшага чорлаб, онт бериб, айтди ким, отам манка икки киз олиб берди. Анларни севмаганимнинг сабаби бу ким мен мусулмон, анлар кофир, харчанд мусулмон бўлунг тедим, қабул килмадилар, агар сен мусулмон бўлсанг эрди, сени олур эрдим теди эрса, киз сен не йўлда бўлсанг мен шул бўлайин теди, андин сўнг Ўғузхон отасига айтди, отаси Урхоннинг кизини улуг тўй қилиб Ўғузга олиб берди, Ул киз мусулмон бўлди, Ўғуз ани қўп севар эрди. Мундин қўп йиллар ўтди, бир кун Ўғуз йирок ерга овга келди, Корахон барча қўчларин ва келинларин чакириб эрди, таки сўзлашиб ўлтурганда хотуниндин сўрди ким муниг сабаби не турур, Ўғуз сўнги олган хотунини севар ва бурунги олган икки хотуннинг катига ҳеч бормас, хотун айтди, мен билмайман, келинлар яхширак билурлар теди, хон келинлардин сўрди эрса, улуг келин айтди, ўғлунгиз мусулмон бўлуб турур, биз иккимизга мусулмон бўл теди, қабул килмадук, кичик келинингиз (16-бет) мусулмон бўлуб турур, анинг учун ўғлунгиз ани қўп сева турур теди. Корахон бу сўзни эшитгандин сўнг бекларин чакириб кенгашти таки сўзни мунга қўйдилар ким Ўғузни овда юганда тутуб ўлтургайлар, Корахон элга киши йибарди, тез келсунлар, овга чикаман теб, бу сўзни Ўғузхоннинг кичик хотуни эшитиб, Корахоннинг килган кенгашларининг барчасин айтиб, Ўғузхонга киши йибарди, Ўғузхон таки бу сўзни эшитгандин сўнг, элга кишилар йибарди, отам черик тортиб, мени ўлтургали кела турур, мени теган, менга келинг, отамни теган отамга боринг деб, элнинг қўпи Корахонга борди, озраки Ўғузхон катига бордилар. Корахоннинг иниларининг қўп ўғлонлари бор эрди, анларни Корахондин айрилур теб, ҳеч кимнинг қўнглина келмас эрди, анларнинг барчалари Ўғузхон катига келдилар, Ўғузхон анларга уйгур от қўйдилар, уйгур турк тили турур, маъниси барчага маълум турур, ёпишгур

маънисина турур, айтурлар сут уйди, сут эрканинда бири бириндин айрилур эрди, катик бўлганидин сўнг бири бирига ёпиша турур, бу таки айтурлар ким имомга уйдим, имом ўлтурса ўлтура турур, турса тура турур. Бас ёпишкани бўлмасму? Анлар келиб Ўғузхоннинг этакина икки кўллари бирлан маҳкам ёпишдилар эрса, хон анларга уйгур теди, ёпишкур темак бўлур. Корахон бирлан Ўғузхон (17-бет) иккиси саф тортиб уруштилар, Худойи таоло Ўғузхонни голиб килди, Корахон кочти, урушда Корахоннинг бошина ўк теғди ким отганин билмадилар, Корахон ул ярадин ўлди. Ўғузхон отаси тахтинда ўлтурди.

ЎГУЗХОННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ўғузхон элнинг барчасини мусулмонликга даъват килди, мусулмон бўлганларни сийлади ва бўлмаганларни чопти, ўзларини ўлтурди, ўғлонларини асир килди, ул вақтда Корахонга таъаллуқ элдин бошка эллар кўп эрди, хар улуг элнинг бир бошка подшохи бор эрди, кичик эллар анларга кўшулур эрди, Корахоннинг мусулмон бўлган эллари Ўғузхонга кўшулди, Ўғузхон хар йилда мўғул юртида ўлтурган эллар бирлан урушур эрди голиб келур эрди, ахир барчасини олди ва кочиб куртулганлари татар хонина бориб сигиндилар, татар халки ул вақтда чурчитга якин ўлтурурлар ерди, чурчит теган бир улуг юрт турур, шаҳарлари ва кендлари кўп. Хитойнинг темур казук тарафинда бўлур, хинди ва тожик ани Чин мочин терлар. Ўғузхон бориб татарни чопти, татар хони кўп черик бирлан келиб урушди. Ўғузхон бости таки лашкарини кирди, Ўғузхоннинг лашкарининг кўлини ўлжалди ўлук мол тушди ким юкламакка кулик озлик килди, бир яхши чебар киши бор эрди, ул фикр килиб арабани ясади, андин кўрмакча барча араба ясаб, (18-бет) ўлжаларини юклаб кайтдилар, арабага каник от кўйдилар андин илгари анида йўк эрди, ўзида йўк эрди, анинг учун каник тедилар, ким юруганда каник килиб овоз килур, ани ясаган кишини каникли тедилар. Барча каникли эли ул кишининг ўғлонлари турур. Ўғузхон етмиш икки йилгача мўғул ва татар ўз сўнгаки (сингаки) эрди, анлар бирлан урушди етмиш уч йил бўлганда барчасини ўз огзига бактуруб, мусулмон килди. Андин сўнг юруб Хитойни олди ва чурчитни олди ва таки таякутни олди, танкутни тожиклар тибет дерлар, андин сўнг бориб корахитойни олди, ул хам улуг юрт бўлур, кишисининг чараси (чехраси) хинду тег кора бўлур, Хиндистон бирлан Хитойнинг орасинда михит тенгизнинг ёқосинда бўлур, танкутнинг киш(и) бўлганда кун тугуши ва ёй бўлганда тушлукинда бўлур, Хитойнинг нари юзинда, тенгиз ёқосинда берк тоғларнинг ичинда кўп ел бор эрди, анинг подшохининг отини Итбаракхон дерлар эрди, анинг устина отланиб борди, урушдилар. Итбаракхон голиб келди, Ўғузхон кочти, урушкан ерининг бери юзинда оқиб боратурган икки улуг сув бор эрди, ул икки сувнинг орасинда бир неча кун туруб кочкин лашнинг олдин ортин йигди, улуг подшохларнинг одатлари турур узок сафарга борганда кўчларин олиб бормок навкар халкининг хам баъзилари олиб борурлар, Ўғузхоннинг бир беги кўчин (19-бет) олиб бориб эрди, ўзи урушда ўлди, хотуни куртулуб икки сувнинг орасинда хон кейлидин етди, юкли эрди, тўлгаги тутди, кун савук эрди, кирмакка эв йўк, бир чирик огач ичинда ўғлон тугурди, муна хонга маълум килдилар эрса, хон айтди: мунинг отаси бизнинг олдимизда ўлди, гамхўри йўк

теб ўғил ўқинди, отини кипчок кўйди, кадим турк тилинда, ичи кувиш (кўймиш), огачин кипчак дерлар эркандурлар анинг учун ул ўғлон охач ичинда тугди теб, отини Кипчак кўйдилар, бу вақтда ичи кўвиш (нов) охачни чипчак дей турурлар, кора халкнинг тили келмаслигининг кофни чим (ч) ўқуй турур, шул кипчок турур, чипчак дейтурурлар, ул ўғлонни хон ўз кўлинда саклади, йигит бўлгандин сўнг ўрус ва ўлак ва мажар ва бошқирд эллари ёхи эрдилар. Кипчакха кўп эл ва навкар бериб, ул ёкка Тин ва (Атил) Итил сувининг ёкасига йибарди, уч юз йил Кипчак ул ерларда подшоҳлик қилиб ўлтурди, барча кипчак эли анинг наслидин турурлар. Ўғузхоннинг замонининг то Чингизхон замониғача Тин ва Итил ва Ёйик бу уч сувнинг ёкасида кипчакдин ўзга эл йўқ эрди, тўрт минг йилғача ул ерларда ўлтурдилар, анинг учун ул ерларни Дашти Кипчак дерлар. Чингизхон Эрон ва Турон устину келганда бу юртларнинг подшоҳи султон Муҳаммад Хоразмшрх теган эрди, анинг пойтахти Урганч эрди. Чингизхон бирлан уруша билмай қочиб Мозондарон кетди. Чингизхон Бухоро ва Самарканд ва Тошкентни олиб Ирок ва Гилон (20-бет) ва Мозандарон ва Озарбойжон ва Гуржистонга Жеба нўён, Субидай Баходир теган икки бегини бош қилиб ўттуз минг киши бирлан йиборди, кичик ўғли Тулухонни эллик минг киши бирлан Хуросонга йибарди. Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг пойтахти ва навқари ва хазинанинг турган ери турур теб, улуг ўғли Жўжихон ва иккинчи ўғли Чигатойхон ва учинчи ўғли Ўктой (Ўгадай) хон бу учисини саксон минг киши бирлан Урганчга йибарди. Урганчда подшоҳ йўқ эрди, султонлар дунё ва дини учун саккиз ой шаҳарга қабилиб урушдилар, тўккузинчи ойда Чингизхоннинг ўғлонлари шаҳарни олдилар таки халкни қатлом қилиб Чигатой бирлан Ўктой (Ўгадой) қайтиб Термизда отаси хизматиға борди, Жўжи ўзину таъаллуқ навқари бирлан Урганчдин Дашти кипчакка борди. Кипчак халқи йигилиб урушдилар, Жўжихон баста таки кипчакнинг қўлга тушганин ўлтурдилар, қуртулгани иштакға борди, иштакнинг қўпрағи бу вақтда шу кипчакнинг наслидин турур, Атил (Итил) бирлан Тин сувининг орасинда ўлтурган кипчоклар тўрт тарафға қочиб кетдилар, қўпрағи черкас ва туман юртиға бордилар. Жўжихон кипчакнинг ўғлон ушагин ўлжа қилиб, кипчак юртинда ўлтурди, мўғулдин эвини ва отаси берган элларнинг барчасин келтурди, ўзбекнинг хар уругиндин кипчак юртиға қучуб келдилар, андин сўнг, Жўжихон ўлди ва юрт ўғли Сайин хонға қолди, Жўжихон ўғлонлариндин йигирма тўрт киши ул юртда подшоҳлик қилдилар, анинг заманинда ул юртни Сайинхон юрти дерлар эрди, андин сўнг, ул юрт мангитға тушди, онларнинг аввали оқ мангитли (21-бет) Катлик-қайлининг ўғли Эдигай бий теган эрди, андин сўнг Мангит юрти тедилар. Тарих минг таки қирқда орқа тарафдан қалмақ элиндин подшоҳининг оти Урлуқ ўн миғ эвлик қелиб Мангит юртинда ўлтурди. Бу қун тарих мингда етмиш бирда ва сичқан йили турур. Эмди ул юртни қалмақ юрти дей турурлар, балли бу дунё бир қароват ўхшар, Одам фарзандлари қароватға ўхшарлар бири қўчар, бири қўнар.

Ўғузхон Итбаракхонға бостургандин ўн етти йил сўнг таки отланиб қориб Итбаракхон бирлан урушуб, қосиб, Итбаракхонни ўлтуруб, юртини олиб, қосулмон бўлганларига тегмай қўюб, Тангриға имон қелтурмаганларини ўлтуруб, ўғлонларини асир қилиб, қайтиб эвиге тушди.

ЎГУЗХОННИНГ ТУРОН ВА ХИНДИСТОНГА ЮРГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ўғузхон тамом мўғул ва татар элининг лашкарини жамъ килиб, Талаш ва Сайрамга келди, Тошкент, Самарканд ва Бухоро подшоҳлари саф тортиб, уруша билмадилар, улуг шахарларга ва маҳкам калъаларга беркиндилар, Ўғузхон Сайрам ва Тошкентни ўзи кабаб олди. Туркистон ва Андижонга ўғлонларини йибарди, Олти ойда Туркистон бирлан Андижонни олиб, отаси хизматига келдилар. Ўғузхон бу айтилган вилоятларнинг барчасига даругалар кўюб, Самарканд сари юрди таки Самаркандни олиб, даруга кўюб Бухорога борди, Бухорони ҳам олиб даруга кўюб, Балх борди, Балхни ҳам олиб даруга кўюб, Гур вилоятининг устига юрди, киш эрди, кунлар ёмон совук эрди, Гурнинг тоғларига кор кўп тушуб эрди, лашкар халки юрмакка кийналдилар, хон ҳукм килди ким (22-бет) ҳеч ким мендин колмасун теб, бориб Гурни олди эрса, ел келиб ёз бўлди. Лашкарнинг сонин олди, бир неча киши кам келди, онларни сўрди ҳеч ким билмадилар. Бир неча кундин сўнг ул кишилар хон хизматига келдилар, хон анларнинг ахволини сўрди эрса, айтдилар ким бир неча киши лашкарнинг сўнгидин кела турур эрдук, тоғ ичинда бир кеча улуг кор ёғди, андин сўнг юрий билмай, ўшал ерда ёттуқ, отларимиз ва теваларимиз барчаси ўлди, баҳор бўлгандин сўнг пиёда кела турурмиз тедилар, хон ҳукм килди: ул жамоъатга карлик десунлар теб, барча карлик эли анларнинг наслиндин турур, андин ўтуб, Кобул ва Газнайнни олди, андин сўнг Кашмир устига юрди, ул чакда Кашмирнинг подшоҳини оти Ёғмо эрди, Кашмирнинг маҳкам тоғлари улуг сувлари кўп бўлур. Ёғмо анга орка бериб, Ўғузхонга бокинмади, бир йил уруштилари икки тарафдин кўп кишилар ўлди, окибат Ўғузхон Кашмирни олди таки Ёғмони ўлтурди, лашкарини катлом килди, бир неча вақт анда туруб, қайтиб Бадахшон усти бирлан Самарканд келди, андин Мўғилистонга бориб эвиги тушди.

ЎҒУЗХОННИНГ ЭРОН ВА ШОМ ВА МИСР САРИ ЮРГАНИНИНГ ЗИКРИ

Бир йил юртинда туруб, иккинчи йил (23-бет) элга жар (чар) килдурди, «Эрон сари юруб турурмен, неча йиллик гамларин есунлар», теб иккинчи йили отланди таки Талаш шаҳрига келди, хоннинг лашкари кейининда кўйган кишилари бор эрди ариган ва очган ва адашган ва текканни олиб келсун теб, ул кишилар лашкар сўнгинда калган бир эвлик кишини хон олдига олиб келдилар, хон ул кишидин сўрди ким не учун кейин қолиб эрдинг теб, ул айтди: кунликимнинг озликиндин лашкарнинг сўнгиндин кела турур эрдум, хотунум хомила эрди, тугурди, очлик сабабиндин онасининг сути ўғлонга етишмади, кела турур эрдим сувнинг ёқосинда кўрдумки бир шагал бир киргавулни олди, огоч бирлан шагални урдум эрса, киргавулни ташлаб қочти, ани олиб, қабоб қилиб хотунумга бериб туруб эрдим, сўнгда кўйган кишиларингиз йўлуқуб олиб келдилар, хон қакирга от ва озиква мол бериб бу черикка бормагил теб, қол оч теди, барча қолоч эли шул кишининг наслиндин турурлар, бу вақтда халач дей турурлар, Маворуаннаҳрда кўп турур, аймак элина кўшила турурлар, Хуросон ва Ироқда ҳам кўп бўлур, онлар қигатой элина қўшула турурлар. Балхга таъаллуқ Гур теган шаҳарда ўлтурган қолочлардин оти Муҳаммад, лақаби Бахтиёр бир паҳлавон йигит бор эрди Хиндустоннинг Дехли теган шаҳринда

Кутбиддин (24-бет) отли бир мусулмон подшоҳ бор эрди, Мухаммад бориб онга навкар бўлди, бир неча йилдин сўнг, улуг бек ўлди, Хиндустон теган бўлак-бўлак кўп юрт бўлур, Бихор отли бир юрт бўлур, Кашмир якинида бўлур, Кутбиддин Мухаммад Бахтиёрни илгорбоши килич, онга йибарди, Мухаммад Бахтиёр Бихор юртини олди. Бихорнинг офтоб чикаринда таки бир юрт бор эрди, анинг улуг шахрининг оти Лакшир эрди, анинг тўксон ёшор подшоҳи бор эрди, ота отадин ул юртнинг подшоҳи эрди, бориб, ул юртни олди, неча йиллардин бери йиғиштурган хазинаси кўлина тушди, Лакширнинг темур казук тарафинда бир улуг шаҳар бор эрди Лактуни отлик, бориб ани таки олди ва хутбани ўз отига ўкутуб ва саккани ўз отига суктуруб, Лактуни шахрини пойтахт килич ўлтурди. Колоч элиндин ўн минг киши анинг катига йиғилдилар, Лактуни бирлан Тибетнинг орасинда отлик киши бир ётиб бора турган ер бўлур, аммо бир баланд тоғи бўлур, бир йўли бўлур, бир отлик юрур, икки отлик ёнашиб юрий билмас, Мухаммад Бахтиёр ўн минг отлик ва ўттуз минг пиёда бирлан ўшул йўлдин бориб Тибетни чопиб келди, таки бир неча кундин сўнг вафот бўлди, барча колоч халки йиғилиб, Ширан теганни подшоҳ килдилар, ул ўлгандин сўнг, Мардон теганни (25-бет) подшоҳ килдилар ва Мардон йилдам ва откучи йигит эрди, аммо ҳеч акли йўк эрди, бу гоятда ким бир кун кўринишда ўлтурганда бекларина бокиб айтди, Исфихонни, фалонни сенга бердим. Казминни сенга бердим, шундак теб, Хуросон ва Ирок ва Румнинг анча била турган шаҳарларининг бир бор отларин тутуб, навкарларина улаштурди, Тангрим берса сизларга берайим темади, мундак теса, бўлмас эрди, менинг вилоятларим турур, сизларга бердим теб, таъзим килдурди ва бир кун келиб юкниб айтди ким савдогармен, бу кеча минг тангамни ўгри олиб турур теди таки девонга ҳукм битиб теди, девон Исфихоннинг даругаликини савдогарнинг отига битиб, муҳр килич кўлига берди. Савдогар кўркканиндин сўз айта билмай ёрликни олиб, бошига санчди, кўрнишда ўлтирган халк ҳам кўркинчдин ҳеч нимарса айта билмадилар, бир оқилбеги бор эрди, ул айтди: подшоҳим мунга Исфихоннинг даругаликин бердингиз, бу киши агар мундин Исфихонга ёлгуз борса, сизнинг отингизга ёмон бўлур, бу кишига ул чакли нимарса берингиз ким кўшли ва навкарли бўлуб боргай теди, ул бадбахтнинг кўнглига бу сўз яхши келиб, юз минг танга инъом ва таки бир ёмонлиги бу ким колоч халкининг яхши кишиларини бегуноҳ ўлтура бошлади, эл яхшилари йиғилиб, кенгаш килич, Мардонни ўлтуруб Аваз теганни (26-бет) Лактуни тахтинда ўлтуртдилар, ул ҳам ўн икки йилдин сўнг ўлди, андин сўнг, ул юрт колочларнинг кўлиндин чикди, ўзга кишига тушди, андин сўнг, колочлар навкар бўлдилар, колочларнинг подшоҳлиги аввалидин то охиригача эллик тўрт йил бўлди. Эмди колочларга бўлуб, айтатурган сўзимизни кўйгали мунчаклик айтдук (этдук), етар. Ўғузхон Талашдин ўтуб Самарканд ва Бухорога келиб, Аму сувидин ўтуб, Хуросонга борди, ул чакда Эрон юртинда яхши подшоҳ йўк эрди, Каюмарс ўлуб эрди, Хўшангни хануз подшоҳ кўтармай турур эрдилар, андак вақтни араб мулукут тавоиф тер, маъниси бу ким хар бир тўп элда бир тўра темак бўлур. Турклар бўлур. Турклар андак вақтни эв бошига корахон дерлар, маъниси хар эвда кора киши бир хон бўлиб турур, хар эвга бир хон темак бўлур, ул чакда Эрон юрти шундак эрди, Хуросонин олди, андин ўтуб Ироки аҷам ва Ироки араб ва арман ва Шом ва Мисргача олди, бу айтилган вилоятларнинг бир нечасини урушиб ва барчасини бокиндуриб, ўзига таъаллуқ килди. Ўғузхон Шом вилоятинда турганда пинхоний бир навкарининг кўлига бир олтун ёй ва уч ўкни берди таки айтди ёйни кун тугишинда бир чўлда киши аёғи етмас ерда турпакка кўмуб бир учини чикариб кўйгил ва ўклар кун ботиши тарафига элиб, ёйни нечук кўйсанг ани шундоғ кўйгил теди, ул киши ёрликка амал килич келди, бу воқиядин

бир йил (27-бет) ўтгандин сўнг уч улуг ўгли Кун ва Ой ва Юлдузни чарлаб айтди: ёт юртга келибмен, ишим кўп, ов овламака кўлум етишмай турур, кун тугиши тарафинда фалон чўлнинг ови кўп эрмиш теб эшитдим, ўз навкарларингиз билан анда бориб, ўтав сўкуб келинлар теда, андин сўнг уч кичик ўгли Кўк ва Тог ва Тенгиз бу учусини чарлаб, акаларин айткан сўзни айтиб, кун ботиши тарафига йибарди, бир неча кундин сўнг уч улуг ўғлонлари бир олтун ёй бирлан кўп овни хонадонларига келтурдилар, уч кичик ўғлонлари таки уч олтун ўк бирлан кўп овни келтурдилар, ул овнинг этларина кўп этлар ва турдук ошларни кўшуб, халкни чакириб ёйнинг ва ўкнинг топилганини ирим килиб, ўзларига кайта берди, уч улуг ўгли ёйни синдириб олишдилар уч кичик ўгли хар кайси бир ўкни олдилар, олган вилоятларда кўп йиллар туруб, душманларини йўк килиб, дўстларини сийлаб, боши Сайрам аёғи Мисргача олган вилоятларининг барчасина хокимлар кўюб, кайтиб, ўз юртига тушди.

ЎГУЗХОННИНГ ЮРТИНА КЕЛИБ ТЎЙ КИЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ўғлонларим халким бирлан эсон омон бориб келдим теб, улур тўй ёрогин килсб, бир хиргох ясаттурди, барча огочларининг тошина олтун колади, лаъл ва ёкут ва зумруд ва феруза ва дур бирлан мурассаъ килдурди, бу байтни ул эвнинг васфинда айтиб турурлар, байт:

Бир эв тикти олтундин ул шахриёр, Ким ул эв фалак эвиндин килди ор.

Тўккуз минг кўй ва тўккуз юз йилки ўлтуртди, булгаридин тўксон тўккуз ховуз килдирди, тўккузига арак ва тўхсонига кимиз тўлтуртди, барча навкарларини чакириб келтуртди, ул олти ўглига кўп насихатлар айтиб (этиб) ва беклар ўргатиб юртлар ва шаҳарлар ва эллар ва инъомлар берди. Бу байтларни анинг васфинда айтиб турур:

Шеър:

Ўгуз килди ул тўйда чиргамиши,

Бу олти ўгулни суюргамиши.

Булар кўрсатиб эрли мардоналик,

Ота бирлан кўп турли фазоналик

Отага (онлар) бас килдилар ёрлик,

Уруш кун(ларин)да барчаси борлик.

Андин сўнг барча навкарларининг откан ва чопкан ва килган хизматларига лойик шаҳарлар ва сархадлар ва кендлар ва инъомлар берди таки ўғлонларига айтди: сиз уч улугингиз олтун ёйни топиб келтурдингиз таки ани бўзуб улаштингиз, сизларнинг отингиз Бузук бўлсун, сизлардин бўлган ўғлонларни хам то киёматгача Бузук тесунлар. Уч ўк келтурган уч кичик ўглини ва андин бўлганларни бу кундин то дунё охир бўлгунча уч ўк тесунлар ёй ва ўкни ки топиб келтурдингизлар ул кишидин бўлмади ва Тангридин бўлди: биздин бурун ўтган халклар ёйни подшоҳ ўрнинда билиб турурлар, ўкни элчи еринда, анинг учун ким ёй ўкни кайси тарафга тортиб йибарса, ўк анка борур. Эмди мен ўлгандин сўнг Кунхон менинг тахтимда ўлтурсун, андин сўнг Бузук наслиндин хар ким

қобил бўлса, халқ ани подшоҳ (29-бет) қилсунлар, дунё охир бўлгунча Бузукнинг бир яхшиси подшоҳ бўлсин, ўзгалари ўнгда ўлтурсунлар, уч ўқлар сўл бўлсунлар, зўнинг сўл тарафинда ўлтурсунлар ва дунё охир бўлгунча навқарлигига рози бўлсунлар, теб айтди ва юз тақи ўн олти йил подшоҳлик қилиб, ҳақ раҳматига борди.

ЎГУЗХОННИНГ УЛУГ ЎГЛИ КУНХОННИНГ ПОДШОХЛИКИНИНГ ЗАКРИ

Ўғузхоннинг уйғур теб от қўйгани жамоатнинг улуги ва оқсоқолининг ўгли бор эрди. Арқил хўжа отлик, Ўғузхон отаси тахтинда ўлтуруб то ўлгунча вазир вақили ул эрди, оқил ва донишли ва қўп қилигли қиши эрди ва Қунхон тақи ани вазир қилиб, то ўзи ўлгунча анинг сўзига амал қилур эрди, Арқил хўжа узок умр топди, қунларда бир қун хон ёлғуз ўлтурганда айтди: отанг юзда ўн олти йил ёзнинг иссигинда сояда ўлтурмай ва қишнинг совуқинда эвда ўлтурмай қилич уруб қўп юртларни очиб сиз олтинғизга қўюб қетди, агар сиз олтинғизнинг ва сизлардин бўлганлар барқанғизнинг оғзинғиз бир бўлса, узок йиллар ва қўп қунлар бу юртлар қўлингиздан қикмас, агар оғзиларинғиз бир бўлмаса, ўлжа юртинғизда қетар ва бойири юртинғизда қетар ва молинғиз, жонинғизда қетар теди. Қунхон айтди: отамга қенгаши бературган эрдинғиз, отам ўрнига эмди тамсиз, сиз не ишни ўхшатсанғиз, мен ани қилайин, теди эрса, Арқил хўжа айтди: Ўғузхондин ўн юртлар ва шаҳарлар ва эллар ва ўлук моллар ва тирик моллар қолиб турур, сиз олти ўғулнинг ҳар биринғиздин (30-бет) тўрт ўғул бўлуб, барқаси йиғирма тўрт подшоҳзода бўлуб, сиз олтинғиздин бошқа ва мен андин қўрқа турурмен, дунёлик учун оғизларинғиз ола бўлур теб, Қунхон Арқил хўжанинғ сўзиги қабул қилиб, улуг қурултой қилди, яхши ва ёмон халқнинг барқаси қелгандин сўнғ ул Ўғузхондин қолган қилоятлар ва эллар ва ўлук молларнинг ва тирик моллариинғ барқасиги бу айтилган ўттуз подшоҳзодаларнинг улуги ва улугча ва қичқина қичқича берди, бу йиғирма тўрт ўғул одми хотунлардин бўлган эрди, қунлардин ўзга қумалардин бўлган ҳам ўғлонлар қўп эрди, анларнинг ҳам ахволларига лойик нимарсалар бердилар, андин сўнғ Ўғузхон қилдурган олтуни эвни тиктурди, ўнғ ёқда олти оқ ўрға ва сўл ёқда олти оқ ўрға тиктурди ва тақи ўнғ ёқда бошина олтуни тақуқ берқитган қирқ қулоқ оғачни тиктурди ва сўл ёқда бошина қумуш тақуқ берқитган қирқ қулоқ оғачни тиктурди ва тақи хон ёрлиқи бирлан бузук ўғлонлари, навқарлари бирлан олтуни тақуқни уч ўқ ўғлонлари навқарлари бирлан қумиш тақуқни от бирлан қопин отдилар, тақуқларни урғон қишиларга қўп инъомлар берди. Қунхон отасининғ қилганига амал қилиб, тўққуз юз йилқи ва тўққуз минғ қўй ўлтуртди ва тўққуз қулғар қовузга арақ тўлтуртди ва тўхсон қулғар қовузга қимиз қолдуртди, қирқ қеча ва қундуз айш-ишрат қилдилар.

ЎГУЗХОННИНГ ЎГЛОНЛАРИ ВА НАБИРАЛАРИНИНГ ОТЛАРИНИНГ ЗАКРИ

Эмди анлар ичиб ей турсунлар, биз Ўғузхоннинг этакиндин ёйилган ўғлонларнинг отларини айталинг: аввал ҳам айтиб эрдук, андак ҳам бўлса, ўғлонларин ва набираларин ва барчаларин бир ерда айтмакни муносиб кўрдук. Ўғузхоннинг улуг ўғлининг оти Кунхон ва андин кичикининг оти Ойхон ва андин кичикининг оти Юлдузхон ва андин кичикининг оти Кўкхон ва андин кичикининг оти Тогхон ва андин кичикининг оти Тенгизхон, бу олтисининг хар кайсисининг адми хотунларидин бўлган тўрт ўғли бор эрди. Кунхоннинг улуг ўғлининг оти Кайи ва иккинчи Баёт ва учунчи Алка эвли ва тўртунчи Кора эвли. Ойхоннинг улуг ўғлининг оти Ёзир ва иккинчи Ёсир ва учунчи Дударга ва тўртунчи Дукар. Юлдузхоннинг улуг ўғлининг оти Авшар ва иккинчи Кизик ва учунчи Бекдили ва тўртунчи Каркин. Кўкхоннинг улуг ўғлининг оти Баёндур ва иккинчи Бажна ва учунчи Чавилдур ва тўртунчи Чепни. Тогхоннинг улуг ўғлининг оти Салур ва иккинчи Аймир ва учунчи Ола йўнтли ва тўртунчи Урагир. Тенгизхоннинг улуг ўғлининг оти Игдир ва иккинчи Букдуз (Бекидез), (Бекдуз) ва учунчи Ава (Ива) ва тўртунчи Киник, Ўғузхоннинг бу олти ўғлининг кумадин бўлган ўғлонларининг отларини айталинг, аммо кайси ўғлиндин бўлгани маълум эрмас: Кена-куна турбатли, Керайли, Султонли, Ўкли, Кўкли, Сучли, Хуросонли, Юртчи, Жомчи, Турмачи, Кўми (Кўмчи), Сурки. (32-бет). Бу вақтда ани Сурхи дейтурлар, Курчик, Суварчик, Казгурт, Киргиз, Такан (Така), Лола, Мурдашўй, Сайир. Эмди бир неча эллар ким Ўғузхон онларга от кўюб айдук. Ўғузхон наслиндин эрмаслар, андак ҳам бўлса, шул тўйда бор эрди, ул сабабдин отларини номада битий турурлар, отлари булар турур ким Каникли ва Кипчак ва Карлик ва Колоч.

КУНХОННИНГ ИНИЛАРИ ВА ЎҒЛОНЛАРИГА ЎРУН БЕРГАНИНИНГ ЗИКРИ

Эмди ўн икки ўргада ўлтуруб улуш олган ким ва ул улушни тўграгон ким, ташкарида отларин тутуб ўлтурган ким, онларни баён килалинг. Олтун ўрганинг тўринда Кунхон ўлтурди, барча эл яхшилари иттифок килиб, кўйнинг бошин ва оркасин, куйрукли учасин ва багрин учанинг устинда кўюб, Кунхоннинг олдинда кўйдилар ҳам ким хон бўлса, улушлари бу бўлсун тедилар, ўрганинг ички эшикинда Аркил хўжа ўлтурди, тўшни анинг олдинда кўйдилар таки ҳам ким вазир бўлса, анинг улуши бу бўлсун тедилар, сог кўлда (ўлги) аввал ўргада Кунхоннинг улуг ўғли Кайинни ўлтуртдилар сог ошикли иликни улуш бердилар. Баёт ани тўгради, Сурки отларин тутди. Бу вақтда ани Сурхи дей турурлар. Иккинчи ўргада Алка эвлини ўлтуртдилар, сог кора йилики улуш бердилар, Кора эвли ани тўгради, Лола отларин (33-бет) тутди, учунчи ўргада Ойхоннинг улуг ўғли Ёзирни ўлтуртдилар, сог ёнбошни улуш бердилар, Ёсир ани тўгради, Кўми отларини тутди. Тўртунчи ўргада Дудургани ўлтуртдилар, сог ўмчани улуш бердилар, Дукир ани тўгради, Мурдашўй отларин тутди. Бешинчи ўргада Юлдузхоннинг улуг ўғли Авшарни ўлтуртдилар сог уйлукни улуш бердилар, Кизик ани тўгради, Турумчи отларин тутди. Олтинчи ўргада Бекдилини ўлтуртдилар сог ёгринни улуш бердилар, Каркин ани тўгради, Корчик отларин тутди, сўл ёндаги аввалги ўргада Кўкхоннинг улуг ўғли Баёндурни ўлтуртдилар, сўл уйлукни улуш бердилар. Бажна ани тўгради. Казгурт отларин тутди, Иккинчи ўргада Човулдурни ўлтуртдилар, сўл ёнбошни улуш бердилар. Жабни (Чепни) ани тўгради, Каникли отларин тутди. Учунчи ўргада Тогхоннинг улуг ўғли

Солурни ўлтуртдилар, сўл ашикли йилликни улуш бердилар, Аймир ани тўгради, Колоч отларни тутди. Тўртунчи ўргада Ола йўнтлини ўлтуртдилар, сўл умчани улуш бердилар, Урагир ани тўгради, Текан (така) отларни тутди, бешинчи ўргада Тенгизхоннинг улуг ўгли Игдурни ўлтуртдилар, сўл кари йиликини улуш бердилар, Букдуз ани тўгради, Корлик отларин тутди. Олтинчп ўргада Авани (Ивани) ўлтуртдилар, сўл ёгринни улуш бердилар. Киник ани тўгради, Кипчак отларин тутди.

(34-бет) Бурунги ўтган бахшилари ва умри маъракада ўтган яхшилари андак айтиб турурлар ким Ўгузхоннинг олти ўглинин асл хотунларидин туккан набиралари, йигирма тўрт киши эрдилар, Кунхон анларнинг хар иккисини бир ўргада ўлтуртди, ўн икки бўлак бўлдилар, бу ўн иккисидин тугканларга юзлик тедилар анинг учун ким хар нимарсанинг юзи кейиндин яхши бўлур, элнинг ва халкнинг юзларига туткан юзликлари турур темак бўлур ва таки ул ким Ўгузхоннинг бир неча от кўйган кишилари ва кумадин тугкан набиралари мунлар ҳам йигирми тўрт кишилар бордилар, барчасининг отларини юкорида бир-бир айтиб турурмиз. Буларниинг барчаси эвнинг ташкарисинда ўлтурдилар, ўн иккиси от тутуб ўлтуртди ва ўн иккиси эшикда ўлтурди, бу йигирма тўртидин тугканларга аймак тедилар, асли умак турур, расм турур ким кора улуснинг барчаси сўзни бутун айта билмас, ёрти айтурлар. Ушбу чакда ҳам бир киши бир кишидин сўрса, элингнинг умаки не турур теб сўрар, умак мўгул тили турур, бу вақтда калмак ҳам умак деб турур, умакнинг маъниси (35-бет) уруг темак бўлур. туркманларнинг ўн икки юзлик ва йигирма тўрт умак теганларининг маъниси бу турур.

ЎГУЗХОННИНГ НАБИРАЛАРИНИНГ ОТЛАРИНИНГ МАЪНИСИ ВА ТАМГАЛАРИ ВА КЎШЛАРИНИНГ ЗИКРИ

Туркманнинг тарих била турган билигли кариларнинг барилари Ўгузхоннинг ўн икки ўргада ўлтурган йигирма тўрт набирасининг отларининг маънилари ва тамгаларининг нечун эрканин ва кўшлари турган кўшларининг отларини, мундак айтиб турурлар ким Кайининг маъниси махкам темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши шункар; Баётнинг маъниси давлатли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши уки (укки); Алка звлининг маъниси мувофик темак бўлур. тамгасининг суврати бу турур: куши Куйка-нак; Кора эвлининг маъниси хар кайда ўлтурса хиргох бирлан ўлтургучи темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши кўбак сари; Ёзирнинг маъниси эллар окаси темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши турумтой; Ёсирнинг маъниси олдига хар нимарса учраса ани йикар темак бўлур, тамгасининг суврати бу иурур: куши каргу; Дудурганинг маъниси юрт олмакни ва ани сакламакни билгачи темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши кизил карчигай; Дукарнинг маъниси тўсарак (турк) темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: кўши кўчган (кўчкин); Авшарнинг маъниси ишни йилдам ишлагучи (36-бет) темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши чора Лочин; Кизикнинг маъниси бўка темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши сарича; Бекдилининг маъниси сўз хурматли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши бахри; Каркиннинг маъниси ошли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши хумой; Салурнинг маъниси кулачли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши

Лочин; Бажнанинг маъниси килгучи темак бўлур, тамгасиниинг суврати бу турур: куши олатўганак; Чавулдурнинг маъниси номусли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши бугдайнак; чебни (жебни) нинг маъниси баходир темак бўлур, тамгасининг суврати бу турурз куши хумой; Салурнинг маъниси кулачли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши бургут; Аймирнинг маъниси бойларнинг бойи темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши анчари; Ола йўнтлининг маъниси ола отли темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: бешик тег, куши ёгалбай; Урагирнинг маъниси яхши иш килгучи темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши байку; Игдирнинг маъниси улуг темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши карчигай; Букдурнинг маъниси хизматкор темак бўлур, тамгасининг суврати бу турур: куши италгу; Аванинг (Иванинг) маъниси мартабаси баланд темак бўлур, тамгасининг суврати, бу турур: куши туйгун; (37-бет) Кўникнинг маъниси азиз темак бўлур, тамгасиниинг суврати бу турур: куши чаракарчигай.

ЎГУЗ ЭЛИНИНГ АХД КИЛГАНЛАРИНИНГ ЗИКРИ

Хон бошлик барча халк айтдилар ким бир тавар ё ўн ё юз ва ё хар не чаклик ўлтурсангиз умчасини ушбу айтилган тег улашиб олишсунлар таки хар кайсиси ўзининг ўғлонлари бирлан ва навкарлари бирлан есунлар ва таки айтдилар ким бир киши гунохкор бўлса, ул киши подшоҳ ўлтурган ерга ёвук бўлса ва ё йирак бўлса, ул гунох килган киши подшоҳнинг уругиндин бўлса ва ё ўзга уругдин бўлса, хоннинг бир кишиси бориб, ани ёргу килса, анча хоннинг иниси ва ўгли ва беклари ҳеч нимарса қўл ёпмасунлар ва мени теб, келиб турур теб, пушти паноҳ бўлуб, агар хар ким орка бўлсалар, ул орка бўлган кишини подшоҳ эшикина келтуруб, оркасина килич бирлан чошиб, икки бўлак килмок керак, то кўрганча кўз ва эшитганча кулок бўлгай ва таки ул ким Ўғуз наслиндин ва бузук ўғлонларидин бир кишини подшоҳ килгайлар, икки кишини кўтармагайлар, анинг учун хон бир бўлса, эл тузалур ва икки бўлса эл бузулур, бурунги ўтган билиглилар айтиб турурлар ким бир кинга икки килич сигмас ва бир хотунни икки эр олиб ўлтура билмас ва бир юртга икки тўра сигмас, бир улуг кагазга ахднома битиб Кунхон бошлик инилари ва ўғуллари ва беклари ва элнинг қариларининг яхшилари ва йигитларининг яхшилари барчалари хатда отларин битиб ант (38-бет) ичтилар ким то тирикмиз; ушбу айтилган сўзлардин кайтмасбиз, агар бйздин бўлган ўғлонлар халолзода бўлсалар то дунё охир бўлгунча бу ахдномани ўкуб амал килгайлар, агар харомзода бўлуб, юртни бузали тесалар амал килмагайлар тедилар таки отларин битиб, мухрларин босиб, ахдномани Кунхоннинг хазинасинда қўйдилар. Ўғузхон ўлганда Кунхон етмиш ёшар эрди ва таки етмиш йил отаси еринда ўлтуруб дод ва адл бирлан хонлик килди ва таки андин сўнг подшоҳлик килди ҳақ раҳматига кетди.

КУНХОННИГ УЛУГ ЎГЛИ КАЙИНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Кунхон ўлгандин сўнг барча Ўғузхоннинг набиралари ва эл яхшилари йигилиб Кайини хон кўтардилар, ул таки отаси теғ элга адолат килиб йигирма уч йил подшоҳлик килди, ҳақ раҳматига кетди.

ДЕББАКУЙНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Кайихоннинг ўғлонлари кўп эрди, бир ўғли на улуг оталарининг отин кўюб эрди, улуг, кичик барча иттифок бирлан Деббакуйни хон кўтардилар, кунларда бир кун Деббакуйхон халқдин сўрадиким бу вақтда Ўғузхонни кўрган кишидин киши борму теб, айтдилар бир киши қолиб турур, салур элиндин Улаш отли тедилар, хон киши йибарди, Улашни келтуруб Ўғузхоннинг на иш қила турганин ва дўстларга не мурувват қилиб душманларга не жавр мадора қила турганин бир-бир сўрди. Улаш ҳам билганларини айтди, андин сўнг Улашга кўп инъомлар бериб эвигга йиборди (39-бет) ва таки Деббакуйхоннинг улуг беклари Ёзир элиндин, алан ва арлан, Дункар элиндин Чекас ва Бошибек ва Бигубек (Байгубек) ва баёндур элиндин Кабул хўжа эрдилар, Хон бир кун ов овлаб юрий турганда атдин йикилиб, ёнбош сўнгаки синди таки андин ўлди. Кўзиёви отли ўғли бор эрди, ани подшоҳ кўтарди, ўттуз йил подшоҳлик қилиб ул дунёга кетди, аммо ул Кўзиёви хон бўлганда ани кенгаш беклари аймир элиндин Кўрунчак эрди, салур элиндин Табак эрди ва таки салурдин Энкашнинг ўғли ўткан ва анинг ўғли Кулсари уч орқа вазир бўлдилар, юз йигирма йил хонлик қилди ва таки ўлди.

ЎГУЗ ЭЛИНИНГ ЮРТЛАРИ ВА АНДА НЕЧА ЙИЛ ВА НЕ РАВИШ БИРЛАН ЎТИРГАНЛАРИ ВА ТУРКМАН ТЕБ НЕЧУК ОТ КЎЮЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ўғузхондин то Кўзиёви хонгача нечукки айттук, шундақ турур, эмди Иналхонни айтурмиз, Танграм буюрса Иналхоннинг замониндин то биз бу китобни айтган чакгача бир-бир айтурмиз турур, барчаси рост турур, ҳеч галати йўқ турур аммо Кўзиёвихон бирлан Иналхоннинг орасинда неча йил ўтганини жазм эта билмаймиз, андақ ҳам бўлса оз айтили шояд айтсак, ёлгон бўлгай, тўрт минг йил бор турур андин (40-бет) била турурмиз, ким Ўғузхон Каюмарс замонинда эрди, Иналёвихоннинг вазир вакили кайи халқиндин Кўркут ота эрди, ул бизнинг пайгамбаримизнинг оналариининг иниси Аббос авлодининг ўғлонлари Бағдод шаҳринда беш юз йил подшоҳлик қилдилар, Кўркут анларнинг замонинда эрди, Каюмарс бирлан ўғлонларининг ораси беш минг йил турур, Кўзиёвихон Ўғузхоннинг бешланчи ўғли турур, бас ўзингиз ҳисоб қилинг, Кўзиёвихон бирлан Кўркут отанинг ... хони Иналхоннинг ораси неча йил бўлур, эмди биз бу айтилган тўрт минг йилда бир-бир ва от-бот қимнинг бўлганин ва қимнинг

бўлмаганин билмай турурмиз, мунча-мунча билмасак ҳам бошдин оёкгача сувратини билатурурмиз, ани айталинг, Ўғуз элнинг юртларининг кун тугуши Иссик кўл ва Олмалик ва кибласи Сайрам ва Казгурт тоғи ва Корачик тоғи ва темир казуги улуг тоғ ва кичик тоғки миснинг қони бўлур ва кун ботиши Сир сувининг аёғи Янгикент ва Коракурум, ушбу айтилган ерларнинг ичинда, ўрнида тўрт минг ва беш минг йил ўлтурдилар таки қайси уруги кўп бўлса, андин подшоҳ кўтардилар, мундак қайидин бир кишини подшоҳ кўтарурлар эрди, қайи уруги ва баёт уруги ва таки беш, олти оз уруглар анга кўшилурлар эрди ва таки салурдин бир кишини подшоҳ кўтарурлар эрди, салур уруги ва (41-бет) аймир уруги ва таки бир неча оз уруглар анга кўшилур эрди ва таки ёзирдин бир кишини подшоҳ кўтарурлар эрди, ёзир уруги ва таки бир неча оз уруглар анга кўшулурлар эрди мундин қиббо қилинг, кўп уругдин подшоҳ кўтариб, оз уруглар анга кўшулиб қолти, етти тўп бўлурлар эрди, қолти уч, тўрт тўп бўлурлар эрди ва таки бири бири бирлан ёғи бўлуб, қопушурлар эрди, асир қилурлар эрди, ўзларининг ортқан есирларни Мавороуннахр бозорларини сотарлар эрди, ул вақтда Ирок ва Хуросан ва Мавороуннахрнинг подшоҳлари ва спохийлари ва раъиятлари, барчалари тот эрди, тотдин ўзга қиши йўқ эрди, султон Махмуд Газнавийнинг отаси Себук Тегин қайи халқининг эрди, ўзини туркманлар асир қилиб, савдогарга сотдилар ав таки бачна (бачна) уруги ҳам ўзиндан тура кўтариб солур эли бирлаи ёғи бўлуб қопушурлар эрди, беш олти орқача бу икки элнинг орасинда душманлик бор эрди, бачна эли салур элига қилиб қолти эрди, анинг учун салур эли бачна халқини ит бачна дерлар, элининг Тўймадук қолти бир подшоҳи бор эди, ул қўшун бирлан қилиб, салур элини қопушурлар, Салур Казан элининг онаси Чачақлини ўлжалаб қолти. Уч йилдан сўнг қадхудоши Анкаш кўп мол бирлан қопушурлар Чачақлини қайта қолти. Бу сўзлардин арз ул қим қопқанларни (42-бет) юртларинда ўлтуруб, қопилган элнинг ёвдин қочқанлари Мавороуннахрга қочиб, қолурлар эрди ва шундоқ қилиб, қора-қора туркманнинг қопи қилоятга қолти, ози қолди, ул вақтда туркмандин нарғи тарафинда ўлтурган эллар кўп эрди, анинг қайси бирини айтайин, барча эллардин туркманга қаринқаро ўлтурган қитой ва қаниқли ва қайман эрдилар, ул эллар туркманнинг қолганин қопбо бошладилар. Иссикқўл ва Олмалик ва Сайрам ва улуг ва қичик тоғлар бу юртларнинг барчасин ташлаб, Сир сувининг аёғини қилиб, подшоҳларини Янгикентда ўлтуруб ўзлари Сирнинг икки тарафин ёйлаб ва қишлаб ўн орқалари ўтгунча ўлтурдилар ва Мавороуннахрга қолган туркманларини тоқиклар ул турк дерлар эрди, беш, олти орқа ўтгандин сўнг ерга, сувга қолти тақи қечқалари қисик ва қўзлари улуг ва юзлари қичик ва қурунлари улуг бўла бошлади, туркман юртига қилиб ўлтурган эллардин асир ва савдогарлар Мавороуннахрга қела бошладилар. Анларни қўрдилар тақи тоқиклар турк қедилар, қурунги туркларга туркмонанд теб от қўйдилар, анинг маънисини туркка ўхшаш темақ бўлур қора халқ туркмонанд теб айта билмади тақи туркман қедилар.

ИНАЛЁВИНИНГ ХОН БЎЛГАННИНГ ЗИҚРИ

Қайи қора хўжанинг ўғли Қўркут ота салур Анкаш хўжа ва Авашбанхўжа бошлиқ барча Ўғуз эли қиғилиб, қайи халқининг Иналёвини, подшоҳ кўтардилар, вазири Қўркут ота

эрди, Кўркут ота хар нимарса теса Иналёви анинг сўзиндин чикмас эрди, Кўркут отанинг кароматлари кўп (43-бет) эрди, икки юз тўхсон беш йил умр топди, уч подшоҳга вазир бўлди, Иналёви етти йил подшоҳлик килди, икки ўғли бор эрди, улуг ўғлининг оти Ал (Али), кичигининг оти Дуйли кайи, Иналёвихон ўлар бўлганда Дуйли кайни ўрнида ўлтуртиб кетди. Дўйли кайи ҳам Кўркут отанинг сўзина амал килур эрди ва таки Кўркутдин бошка икки инак беги бор эрди, бири баёндур элиндин Букдуз отли ва таки бир игдирдин Дунка отли, Дуйли кайи кўп йиллар подшоҳлик килди, ўғли йўк эрди, ошин ошаб ва ёшин ёшаб умр килиб вафот топди.

ДУЙЛИ КАЙИНИНГ ИНИСИ ЭРКИНИНГ ПОДШОХ БЎЛГАНИ ВА ЎҒЛИ ТУМАННИНГ ДУНЁГА КЕЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Дуйли кайининг бир якин кариндоши бор эрди. Эрки отли, ул аза эгаси бўлуб ўлтурди, барча Ўғуз эли анга йиглаб келдилар Кўркут ота бошлик барча беклар сўрдилар хоннинг кўчларининг ҳеч бўйларинда борму теб, бир доя хотун келиб айтди: хоннинг бир харами хомила турур, умидимиз бор, тез бўлгай теб айтди, бир неча кундин сўнг хоннинг ўлук ошини бериб ултуруб эрдилар, хоннинг ўғли бўлди теб севинчи (44-бет) тиладилар Эрки бошлик барча беклар севинчи бердилар. Эрки халкга совун (сўкум) солди, хар ким химматига лойик савун келтурдилар, тўрт юз йилки ва тўрт минг кўй ўлтурдилар, булгаридин уч ховуз тиктурди, бирисини арак бирлан ва бирисини кимиз бирлан ва бирисини катик бирлан тўлтуртди. Бир ой кеча-кундуз тўйда барчаси яхши ва ёмон айш ва ишратга машгул бўлуб, қарилар ёшин унутди ва ёрлилар (факирлар) молсизликин унутди ва бойлар ўлумин унутдилар. Ўғуз эли Кўркутга айтдилар бу ўғлонга бир яхши от кўйгил тедилар, Кўркут ота муниг оти Туманхон бўлсун теди, халк айтдилар: мундин яхшироқ от кўйгил дедилар, Кўркут ота айтди: мундин яхши от бўлмас теди, ул куни Дуйли кайихон ўлди эрса, бизнинг юртимизни туман тутуб қорангу бўлди бу ўғул туманда тугди, анинг учун Туман от кўйдук ва иккинчи кўнглумдин яхши ирим ва ният килиб, анинг учун Туман от кўюб тўрурмен ким туман узок турмас, тез кета турган нимарса бўлур, туманли кун офтоб бўлур, туманнинг сўнгги ёрур бўлмай бўлмас, озгина турган туманни бу ўғлоннинг ёшликина ўхшатибмен, сўнги офтобли, бу ўғлоннинг йигит бўлуб отаси тахтинда ўлтуруб давлатли ва узок умрли бўлганина ўхшатибмен теди. Барча халк буни эшитиб, Кўркутга офарин деб хушхол бўлуб Туманга кўп дуолар килдилар ва таки Кўркут бошлик барча халк Эркига айтдилар: бир ой тўй килдинг ошинг тамом бўлмади ва ховузларга салган кимиз ва айронинг (45-бет) гулнинг сувиндин кўп бўлди, эмди бу кундин сўнг сени Гулэрки хон тегали, Туман ўзунгнинг ўғлинг турур, оганг Дуйли кайининг ўрнида ўлтуруб хонлик кил ва хар қачон Туман йигит бўлса, анга не берурунгни ўзунг яхши билурсен тедилар, таки Гулэркини хон килдилар, халк бирлан яхши маъош килиб ўлтурдилар. Туман йигит бўлди. Дуйли кайихоннинг бойири кишилари Туманга сўз бердилар, подшоҳлик отангдин сенга мерос қолган турур, барча халк иттифок бирлан Гулэркига орийат топшируб эрдилар, бу шарт бирлан ким хар қачон сен болиг бўлсанг, санга топшургай теб, Туман бу сўзни Гулэркига бир кишидин айттурди: Гулэрки бу сўзни эшитгандин сўнг хилватда Кўркутга айтди: таки анинг маслахати

бирлан элнинг яхшиларини чарлаб, улуг тўй килди. Кўркутни эвнинг тўринда ўлтуртуб, Гулэркихон юкунуб, кимизли аёкни сунди, Кўркут кимиз ичиб, барча халк ошагандин сўнг Гулэрки айтди: эй, эл ва халк барчангиз билурсизлар, подшоҳлик, Туманнинг хаки эрканин, бу вақтгача Туман ёш эрди, анииг учун мен ишни кила турур эрдим, эмди Туман улуг йигит бўлди, отасининг тахтини топшира турурмен, теди, барча халк Кўркутга айтдилар хоннинг ва барча Ўгуз элининг ихтиёри сенинг кўлунгда турур, не ишни муносиб кўрсанг, ани килгил, тедилар, Кўркут бу сўзни эшитгандин сўнг киши йибариб, Туманни келтуруб, эвнинг ўртасинда ўлтуртуб, айтди: отанг ўлди, сен ёш колдинг, Гулэрки ҳам отанг турур ва ҳам (46-бет) аканг, сени дунёга келгандин то бу чакгача кўп эмгаклар бирлан яхши асраб турур, тожу тахт ва эл барча юрт сенинги турур сендин ўтулумиз бу турур ким бир бир неча кун сабр килгил, акангнинг бир-бир кейиндин нарилики ёвук бўлуб турур теди эрса, Туман айтди, барча Ўгуз элининг яхшиси отамнинг вазири ва менинг бобом турурсен, сўзингизни қабул килдим, теди, Гулэркининг бир кизи бор эрди, бисёр кўркли ота-онасининг барча ишларина эркли, Кўркут Гулэрки бирлан Туманга сўзлашиб, етти кеча-кундуз тўй килиб, подшоҳларга лойик асбоб ва2 тузук бирлан кизни Туманга топшурдилар, ул вақтда авшар элининг хони бор эрди. Ойна отли бу кизни ўглига айттуруб эрди, Гулэрки қабул килиб, бермак бўлуб эрди, Ойнахон кизни Туманга берганин эшитгандин сўнг черик тортиб, Гулэркининг устига юрди, Гулэрки ҳам улуг черик бирлан карши бориб, урушиб Ойнани бости, Ойнанинг ўглини ўлтурди ва авшарнинг лашкарин кирди, Ойнани кавуб юртина борди, юртини олиб, олти ой анда ўлтурди, (47-бет) кочиб ўзга элга борди, Гулэрки онт ичиб, Ойнага киши йибариб, айтди ким бу ёмонликни килган сен эмас эрдинг, ўглунг эрди эрса жазосин топди, эмди сенинг бирлан кариндош турурмиз, кел таки юртунгга эга бўл, мен қайтатурмен теди. Элчи бориб бу сўзларнинг барчасини айтди, Ойна инониб келиб Гулэркини кўрди, Гулэрни таки юртини топшуруб қайтиб ўз юртига тушди.

ТУМАННИНГ ЎГЛИ БЎЛГАНИ ВА АНГА ЁВЛИ ОТ КЎЙГАНЛАРИ ВА ЙИГИТ ЕТИШГАНИДАН СЎНГ КОНЛИ ЁВЛИ ОТ КЎЙГАНЛАРИНИНГ ЗИКРИ

Туманнинг Гулэрки кизиндин ўгли бўлди, отини Ёвли кўйдилар тугшили ва алп бўлди ва йигит етилди, бир кун сувнинг ёкасинда йигитлар бирлан ўйнай турур эрди, бир йигит бирлан урушди, ани урайн теб нимарса излади, якинда бир тўп қазгандин ўзга нимарса топмади, анинг учиндин тутуб тубиндин чиқариб ул йигитнинг, бўйнига урди эрса, бўйни узилди таки ўлди, Гулэрки, хон, Туман ва Кўркут барча беклар ўлтуруб эрдилар Ёвлининг бу килган ишин айтдилар, эрса улуг ва кичик ва яхши ва ёмон ва кўрган ва эшитган тонглаб хайрон колди, Туман айтди: бу ўглоннинг отини бу вақтгача (48-бет) Ёвли дейтурур эрдук, эмди Конли Ёвли темак керак теди эрса, андин сўнг анга барча халк Конли Ёвли тедилар. Кунлардан бир кун Гулэркихон ўргада ўлтуруб эрди Туман таки анда хозир эрди, Конли Ёвли эшикдин кириб келди ва ўрта ерда ўлтурди таки Гулэркига бокиб айтди эй, бобо бу ўлтурган тахтинг улуг отам Дуйли кайининг турур бу вақтгача отам Туманни ёш турур теб, бермадинг, эмди не учун бермай турурсен теди. Гулэркихон бошини кўйи солиб кўп ўлтурди таки бир фурсатдин сўнг бошин кўтариб

айтди: бу сўзни мен сендин бурунрак айтур теб умид килур эрдим ва хосса улкун ким тикан бирлан кишининг бўйнин уздунг, рост айтатурсен, хўб бўлур, яхши бўлур, эмди отангга топшурмак керак.

ТУМАННИНГ ХОН БЎЛГАНИН ЗИКРИ

Гулэрки бу сўзларни набирасидан эшитгандин сўнг Кўркут бошлик барча Ўгуз элина киши йибариб келтуруб, улуг тўй килиб Туманни хон кўтариб тахтинда ўлтуртуб, Гулэрки аёк устунда туруб, Туманхонга айтди: отанг ўлуб, мен бу тахтда ўлтуруб, элни сўрайтургали ўттуз беш йил турур, сендин умидим ул турур ким мен нечук элнинг яхши ва ёмонни сўруб, йўл бирлан подшоҳлик килиб юриган бўлсам, сен ҳам ўшул йўл бирлан юригайсан теди. Туман айтди: яхши айта турурсиз, агар менинг давлатим бўлса, сизнинг бу насиҳатларингизни қабул килгайман, теди, юрт сўзлари тамом бўлгандин сўнг Гулэркихон Конли Ёвлининг юзига бокиб айтди: эй кизим ўгли кизидин бўлганнинг дўстлики бўлмас теб эшитиб эрдим, бурунки ўтганларнинг сўзларини ёлгон килмадинг теди. Туманхон тўрт ой хонлик килгандин сўнг Кўркут бошлик барча халк Туманга айтдилар Тангрига шукр килгил, Конли Ёвидай яхши ўглунг бор, муносиб ул турур ким подшоҳликни анга бериб ўзунг айшу ишратга машгул бўлгайсан, тедилар эрса, Туманхон қабул килди, таки подшоҳликни ўглига бериб, тинч кўнгул Тангрининг бандалигин килиб ўлтурди.

КОНЛИ ЁВЛИНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ул ажойиб баходир ва мерган ва алп эрди, тўрт тарафинда юртларнинг барчасин ёвлаб олиб ўзига бактурди, анинг замонинда бўри кўйга ва барс кийикка ва бургут куёнга ва карчигай какликка зўр кила билмади, элларни тузуб ва ёгиларни бузуб ва ўз замониндаки подшоҳлардин ўзуб, тўхсан йил подшоҳлик килиб вафот топди.

МУРЁВИНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Конли Ёвлининг икки ўгли бор эрди, улугининг оти Мурёви ва кичикнинг оти Кора Алп Арслон, ўлар бўлганида юртини икки бўлди, Туркистон ва Янгикентни Мурёвига берди, Толаш бирлан Сайрамни Кора Алп Арслонга берди, бир неча йил ўтгандин сўнг Кора Алп Арслон акаси Мурёви бирлан ёғи бўлди, эл яхшилари орада юруб кўп насиҳатлар килиб,

яраштурали тедилар, Кора Алп Арслон рози бўлмади, ахир иккиси лашкар тортиб, Сайрам устинда урушдилар. Мурёви голиб келди, Кора Алп Арслон урушда ўлди, барча элларини чопиб, бир йил анда (50-бет) туруб, кайтиб эвиги тушди. Кора Алп Арслоннинг бир кичик ўгли бор эрди, ани ва кўчларини Мурёви олиб келди ва мундин бир неча йиллар ўтди, бир кун Мурёви ўлтуруб эрди. Кора Алп Арслоннинг ўгли келди, анинг юзига бокиб юзига айтди: агар отанг нодонлик килиб, менинг бирлан ёғи бўлмаса эрди, мундак етим бўлуб саргариб юрмас эрдинг, дариги на килайин теб кўп йиглади таки айтди: сенинг отинг Алп Тугач бўлсун теди, отасиндин колган яхши кишиларни келтуруб Алп Тугачни анка топшуруб, отасининг юртини бериб кўчуруб йибарди, халкга хукм килди: Кора Алп Арслоннинг элиндин ўлжа килиб келтурган кишиларин кайтара йибарсун теб, Алп Тугач бориб отасининг юртинда ўлтурди, тўрт ёкка кетганнинг барчаси анга йигилди, Мурёвихон етмиш беш йил подшоҳлик килиб, ул дунёга кетди.

МУРЁВИ ЎГЛИ КОРАНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Мурёвининг хотунларидин ўгли йўк эрди, Ўрнахон тегиннинг элин чопиб олганда бир заифани ўлжа килиб бир неча кун бакиб йибарди, ул заифа юртига баргандин сўнг Мурёвихондин хомила бўлуб турурмен теди. бир неча ойдин ўгул тугурди, отини Кора кўйдилар, тагайларининг ичинда ўсди, йигит бўлгандин сўнг кочиб Мурёвихон катига келди, Мурёвихон ҳам ани ўгул килди, Мурёви ўлгандин сўнг барча халк йигилиб, ани хон кўтардилар, эл бирлан яхши маош килиб, кирк йил хонлик килиб вафот топди. (51-бет).

БУГРАНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Корахоннинг Бугра отли ўгли бор эрди, барча халк Корахон ўлгандин сўнг Буграни подшоҳ кўтардилар, Буграхон барча ўтган оталаридин ортук бўлди, улуг лашкар бирлан келиб Бухоро ва Самаркандни олиб, ўз кариндошлари юртинда ёғи бўлган сабабдин тура билмай кайтиб кетди, андин сўнг келиб Хоразм мамлакатини олиб кўп йиллар анда подшоҳлик килди, бир каррат орка тарафига лашкар тортиб бора турганди бир кун хон айтди: кўнглимиз бугдой униндин бўлган ошни тилай турур, угра ва ўзга ош килгали бавурчи ва ошнинг асбоби топилмади, хон ун келтуртди ва хамир килдурди ва ўзи кўли бирлан ёзиб козонга солди, ўлтурган навкарлари ҳам хонга ёрулик килдилар, пишириб ичди таки айтди: бу ошнинг оти Бугра хоний бўлсун теди. Бу кун халк ичинда бугра теб пишира турурлар, ул ош турур. Хоннинг ўгли бор эрди, улугнинг оти Эл тегин ва иккинчисининг оти Кўзи Тегин ва учунчисининг оти Бег Тегин, Тегин маъниси, кадим турк тили бирлан яхши сувратли темак бўлур. Хон қари бўлганидин сўнг подшоҳликни Кўзи Тегинга берди таки ўзи тинч ўлтурди. Бобир отли хотуни бор эрди, бисёр оқила ва зохида ва обида ва солиха ва кафия эрди, ўглининг онаси эрди, ул вафот топди эрса,

Бугрохон улуг аза тутди, бир йилкача киши бирлан сўзлашмади ва эвдин чикмади. Бир кун Кўзи Тегин отасига қачонгача аза тутуб гамгин бўлуб (52-бет) ўлтурасиз, овга чиқинг, шояд кўнглингиз очилгай теб, отасини хар бир кун бир тарафга овга ва сайрга олиб чиқди бир неча кундин сўнг эмди хоннинг кўнглина хаво ва хавас пайдо бўлди, булгай теган вақтда айтди, беклар айта турурлар хонга муносиб ул турур ким қадхудо бўлгайлар, хон айтди: андак хотун не ердин топилаурки келиб онангининг ўрнин тутгай теди, Кўзи Тегин онам тег бўлмаса андин йиграк бўлсун теди, хон харчанд қадхудо бўлман теди, аммо Кўзи Тегин ихтиёрина қўймади. Авшар элинда Эгранж теганнинг кўркли яхши, юртда от қўтарган кўркли кизи бор эрди, ани хонга олиб берди, ул бадбахт кизнинг кўнглина бу маъкул бўлди ким Кўзи Тегиннинг манга майли бор, анинг учун мени отасига бахона бирлан олиб берадурур, то ўзи менинг бирлан пинхоний айш қилгай, йўк эрса, қари кишига менинг тег соҳибжамол кизни олиб берурур эрди теб, бир кун Кўзи Тегин отасин қўрайин теб қелди эрса, хон ухлаб ётиб ва хотун ўлтуруб эрди, Кўзи Тегиннинг қатир келиб ювин ва қўзин силаб сийпаб эрди, эри билан ўйнаганда хотунлар нетақ қилурулар, шундақ қила бошлади. Кўзи Тегин кўнглиндин бу онам ўрнига бўлуб, манга меҳрибонлик қила турган турур (53-бет) теди яна бир неча кундин сўнг қилватга топиб Кўзи Тегинга айтди: ҳеч менинг ҳолимдин ҳабаринг борму мен санга ошиқ турурмен, қечалар уйқум ва қундузлар қарорим йўқ, менинг ҳолимга қарамас бўлсанг не учун мени қари кишига олиб бердинг, теди. Кўзи Тегин айтди: сен менинг онам турурсан, агар бу кундин сўнг бу қилигингни қўймасанг сени пора-пора қилиб хар мучангни бир ерда қўярман теди, хотун воқиятни ўзининг қаринтош хотунларига айтиб қенгашти эрса, онлар айтдилар, Кўзи Тегин бу сўзни хонга, халқга айтмасдин бурун айтмақ қерақ, йўк эрса ўлумга қетарсен теб барчаси иттифок бирлан бир хотунни йибардилар, ул хотун бориб Кўзи Тегиннинг эвиндин ўтукни ўгуллаб қелиб Бугрохоннинг эвига қелиб тақи қайтиб бориб ўтукни еринда қўюб қелди, ул хон эвад йўқ эрди, овга бориб эрди, тун қаримдин сўнг озгина қор ёғиб эрди, қахар вақтинда хотун қичқира бошлади, тоғ отқандин сўнг халқ эшитдилар қим ўрғадин йиғлаган хотиннинг овози қика турур, эр ва хотун барча йиғилиб ўрганнинг эшиқина бордилар эрса, қўрдилар қим хоним юзин йиртиб, барча ерини қон қилиб айта турур қим бу қеча қахар вақтинда ухлаб ётиб эрдим, бир қиши қелиб қўйнимга қирди, қўрдум эрса, Кўзи Тегинхон айтди қичқирма, мен турурмен, санга ошиқ бўлуб, отамга олиб бердим, анинг учун қим қундуз отамнинг бўлсанг қеча меники бўлгайсан теб, йўк эрса, отам хотунни не қилуру эрди теди, қичқира бердим (54-бет), онасига мундақ иш не ерда бор теб, мендин бу сўзни эшитқандин сўнг қочиб қичиб қетди, ёнинда ётқан хотунлар бу сўзга қувохлик бердилар ва тақи хоним айтди: мундин яхшироқ қувох бўлмас, ер қор турур изини қўрун теди, изни қўрдилар, Кўзи Тегиннинг эвиндин қичиб, ўрғага қелиб тақи қайтиб Кўзи Тегиннинг эвига бориб турур, Кўзи Тегин изнинг қатига қелиб аёгин қўйди, иққиси бир тег бўлди, Бугрохон овдин қелди, анга ҳам айтдилар, хон бошлиқ барчаси беклар Кўзи Тегинни қачириб айтдилар, бу не турур қим қеча сен қилибсен, Кўзи Тегин ул хотундин қўрганин ва эшитқанин айтди тақи теди мен уялқанимдин айта қилмадим, иққинчи ул қим қачифани отамга мен олиб қериб эрдим, халқ ичинда расво бўлмасун тедем, ул мендин бурун қарбанди (айтиб турур) теди, халқ иққи бўлақ бўлдилар, қарими хотун сўзига инондилар, қарими Кўзи Тегие сўзига инондилар, ахир барчалари иттифок қилиб, хоним ёнинда ётқан хотунларни хон олдиға қелтуруб сўрдилар, айтмадилар, сиёсат қилуру бўлдилар эрса, аввалдин то охиригача қилқан қенгашларина авшарнинг хотунларининг айтқан сўзларини ва ўтукни ўгурлаганини бир-бир айтдилар эрса, Бугрохон Кўзи Тегинга айтди бу хотунни унамай

эрдим, шундак бир фитна бўлур теб, сен мени ихтиёримга кўймадинг. Эмди мунин не килурингни сен яхши билурсен теди эрса, Кўзи Тегин буюрди беш эмлак (кисракли) байтални келтуруб икки аёгин ва икки (55-бет) кўлин ва бўйнин хар кайсисин бир байталнинг куйругига боглаб, байталларнинг бутларина тиззанинг учи бирлан санчдилар, тўлай-тўлай хотунни беш пора килиб, хар кайсиси бир андомни ўз ўгурина олиб кетди. Буграхон кўп йиллар подшоҳлик килди ва тўхсан яшаб ўлди.

БУГРАХОННИНГ ЎГЛИ КЎЗИ ТЕГИННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Кўзи Тегин отаси тахтинда ўлтуруб, душманларини йиглатиб ва дўстларини кулдуруб, элга адолат килиб, факир мискинга хайр ва эхсон килиб кирик йил хон бўлиб етмиш беш ёшига етганда ўгли Арслонни ўрнинда ўлтуртуб вафот топди.

КЎЗИ ТЕГИН ЎГЛИ АРСЛОННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Арслон отаси тахтинда ўлтуруб улуг хон бўлди, кўп йиллардин сўнг Сўражик эли ёғи бўлди, Арслон бориб Сўражик элини чопиб, колганини ўзига бакиндуруб келди. Анда бир ёш ўғлонни ўлжалаб келтуруб отини Сувар кўюб, кўлинда ўстурди, ул аклли ва тугшали ва мерган ва чечан, хунарли, хар макомга ва хар йўлга юрмакни билатурган ва хонга инак бўлди. Барча эшик халки (якинлари) кўра билмасликиндин мунунг бирлан ёман бўлдилар, Суварнинг айбини хонга нечук айтурларини била-билмай юруб эрдилар, бир кун маъракада хон Суварнинг кулокина сўз айта турур эрди, саколи хоннинг юзига тегди, Сувар кетгандин сўнг хон бекларига бокиб айтди Сувар эсруни ўпуб бўлуб турур теди, беклар айтдилар: биз мунинг кила турган ишларини хилватда арз килали теб, хилват бўлганда айтдилар: фалон вақтда, фалон молингизга мундаг хиёнат килди ва фалон сиригизни халкга фош (56-бет) килди ва ёғидин олиб келиб эрдингиз аслига торта турур, биз анинг килган ёмонликларининг кайси бирин айтали, барча ишлариндин ёманрак бу ким сизнинг кўчингиз бирлан бирикиб юрий турур тедилар, Арслонхон айтди, Суварни Янгикендга хизматга йибардим, келгандин сўнг сизларга топиштурайин, нечук ўлтурурингизни сизлар яхши билурсизлар, теди таки айтди фалон ерда кийик кўп эрмиш ўзум борайин теб эрдим, туна кундин бери барча ерим огрий турур, сизлар халкга бош бўлуб бориб, ўтав сукунгиз факир ва мискин киш азуки олсунлар, беклар холкни олиб, овга кетдилар, хон хотуни бирлан кенгашиб хаста бўлди. Бир неча кундин сўнг хароб бўлди эрса, эвда калган беклар овга кетган бекларга ва Суварга киши йибардилар, хоннинг холи ёман бўлди, етиша кўрсунлар, теб, беклар овдин келур куни хон ўлди, келдилар эрса, кўрдилар хон ўлуб турур, барча беклар кенгаштилар, таки хоннинг ўлук ва тирик бўлган молининг барчасини олдилар, ул вақтда Сувар ҳам келди, Суварга айтдилар: хоннинг ўлукини қачон чиқарурини, не ерда кўярини ва азанинг барча

таклифини хоним бирлан сен билурсен, сен килгил, анинг учун тирикликда ҳам сиз иккингиз барча ишни килатурган, ўлганда ҳам сизлар килинг тедилар, таки ўлик устина келмадилар, ташлаб кетдилар. Сувар хон аёкининг учинда саколини кесиб, бир тошни олиб бошига ва кўксига уруб, барча ерини пора-пора килиб айтиб йиглай турур эрди, ўлганинга бўлмади бир аёк сув бера билмадим ва хизматингга ярамадим, эмди сени бир ерда қўймак учун турубмен, андин сўнг сенсиз бу дунёда юрумак манга харом турур ўзумни ўзум (57-бет) ўлтурурмен таки сенинг аёк учингда ётурмен теб, йиглаб ўлтуруб эрди, хон ериндин қўпа келди таки Суварни кучоклаб юзиндин ўпди таки айтди: сенинг ва сендин гийбат килатурган бекларнинг хакикатин билмак учун ўзимни ўлук килиб эрдим тебди, хоннинг тирилганин эшатиб, барча халк келдилар, хоннинг молларин олиб ўлукка карамай ташлаб кетган бекларни тутуб, кўзларин кўр килиб ва қўлларин кестурди. Арслонхон етмиш йил подшоҳлик килиб вафот топди.

БУГРАХОННИНГ УЛУГ ЎГЛИ ЭЛ ТЕГИН ВА АНИНГ ЎГЛИ УСМОННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Арслонхоннинг ўгли кичик эрди, улуг уммининг ўгли бор эрди, Усмон отли ани хон килдилар, ўн беш йил подшоҳлик килиб вафот топди.

ЭЛ ТЕГИН ЎГЛИ ЭСЛИНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Усмоннинг бир иниси бор эрди, Эсли, ани хон килдилар. Ул таки уч йил хон бўлуб, отаси кейининдин кетди.

ЭСЛИ ЎГЛИ ШАБАННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Эслининг Шабан отли ўгли бор эрди, ани хон килдилар, ул таки оталари юрган йўлдин юруб, яхшига яхши ва ёманга ёман бўлуб, йигирма йил отаси тахтинда ўлтуруб улуг оталарининг кўчининг ерина тушуб кўчуб кетди.

ШАБАН ЎГЛИ БЎРАННИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Шабаннинг ўгли бор эрди, Бўран отли, ани хон килдилар. Бўран таки эл бирлан яхши сулук килиб, Ўғуз элининг расмларин ва коидаларин бир тараф килмай, ўн саккиз йил подшоҳлик килиб вафот топди.

АЛИНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ул вақтда Ўғуз эли Сир сувининг икки тарафинда аёкина якин ўлтуруб эрдилар, (58-бет) мўгул келиб кўп чопти, анга тоб келтура билмай кўпраки кўчуб кетди, Урганч бордилар, колганлари Али тегинни хон кўтардилар ва Алининг бир ёш ўгли бор эрди, Килич Арслон отлик, анга Шох Малик лакаб кўюб Букдуз элиндин Кўзичи бек теган юз ёшар киши бор эрди, ул вақтда Ўғуз элининг юрти Сир сувининг аёки Урганч бирлан Сир сувининг ораси Аму дарёсининг икки тарафинда Урганч бирлан Марвнинг орасиндаки кумнинг ичи то Мургаб сувининг аёкигача Алихон ўзи Янгикентда ўлтуруб шох Маликни Кўзичига топшуруб ўғлига Кўзичининг сўзиндин чикма теди, Кўзичига айтди: шох Маликни Ўғуз элининг ичина олиб бор, анда ўссун, бу халкга ва халк мунга ўргансун, элнинг бир четинда мен ўлтуруб бир четинда ўғлум бирлан сен бўлгил теб узатди. Шох Малик эл ичига келди, халк ани подшоҳ кўтардилар, бир неча йиллар ўтгандин сўнг шох Малик йигит етишди, аммо золим бўлди, кишининг кўрмакка яхши кизи ва хотуни бўлса бакти, Кўзичи кўп насихатлар килди кабул килмади, эл шох Маликка бедодгар теб от кўйдилар, бора-бора эл яхшиларнинг кизлари ва хотунларига зўр кила бошлади эрса, Ўғуз эли йигилиб ўлтурур бўлдилар, таки эшитиб отаси катига кочти, Кўзичибек ҳам кейининдин кетди таки Алихон катига шох Маликдин бурун (59-бет) борди таки бўлган вокиятни бир-бир айтди андин сўнг шох Малик борди, Алихон Шох Маликни тутуб камчилатдилар таки кўлини боглаб кўйди. Муни эшитиб Кўзичи келди таки хонга муни бандлатиб на килай дей турурсен теди, хон айтди, Ўғуз элина йибарайин дей турурмен то уларнинг кўнгли мендин рози бўлсун. Кўзичи айтди: агар шох Маликни йибарсанг ўлтурурлар таки мағрур бўлуб сенинг бирлан ёғи бўлурлар ҳам ўғлунгдин ва ҳам элингдин айрулурсен теди Алихон айтди элнинг рўшини сен кўруб келибсен, яхши билурсен, ўзининг ўхшарини айткил теди, Кўзичи айтди: маслахат ул турур ким мен илгари бориб элга сенинг тилингдин узр айтайин, Алихон ўғлини урди ва кўлини оёкин боглабсен, халкка йибарди, не килурин халк яхши билур теб мен илгари келдим, ани айтайин теб, ул менинг сўнгумдин тез келур тегайин, сен барча лашкарларингни ўғлингга бериб, менинг кейинимдин йибаргил, мен анларни сўзга юпатиб турганда шох Малик бориб яхшиларини тутуб ўлтурсун то ёмонлари ҳукмга бўюн кўйгай теди, Алихон ҳам бу ишни ўхшатиб килур бўлди.

ЎГУЗ ЭЛИНИНГ АЛИХОНГА ЁГИ БЎЛУБ ШОХ МАЛИКНИ ЎЛТУРУБ ЭВ БОШИНА КОРАХОН БЎЛУБ ТҮРТ ТАРАФГА КЕТГАНИНИНГ ЗИКРИ

Эмди шох Малик кочи́б кетгандин сўнг элнинг не килганин айтили: ул вақтда Урганч ва Мурғаб ва Тажанда ўлтурган элнинг улуг беги кайи элиндин Киркўт теган эрди. Эл ичинда бир жинли бор эрди. Мирон Кохин дерлар эрди, Киркутбек ани чакириб айтди: Шох Малик бирлан Кўзичибек биздин огриб Алихон катига кочи́б кетти, эл бирлан хоннинг иши нечук бўлур эркан теди, Мирон Кохин бир соат сўзламай ўлтурди таки айтди: тез Ўғуз элининг ичинда уруш бўлиб, кизил кон кора сувтег ока турур. Алихон тез ўла турур, анинг ўрнига бир киши подшоҳ бўла турур, теди, бу сўз тамом бўлди. Эмди ўзга сўзни айтилинг. Бир киши бор эрди, Тугурмиш отли, отасининг оти Керанча хўжа кайи элиндин, эв ясай турган ёрли киши эрди, бу вокиатдин кўп йиллар бурун Тугурмиш бир кеча ётиб эрди, туш кўрар ким кўксиндин уч дарахт кўкариб баланд чикди таки бутакланди ва ёпрокланди, эрта туруб бориб бу тушни Мирон Кохинга айтди, бу кўрган тушингни ҳеч кишига айтмагил, яхши туш турур, бу теди, Тугурмишнинг уч ўгли бор эрди, хар ўглининг бошиндин Худой йўлина бир кўй ўлтуруб, пишириб халкга берди, улуг ўглининг оти Тутат, ўртанчасининг оти Тўғрул ва кичигининг оти Арслон Киркўт бекка каринтош эрди, учуси таки Мерган ва бўга эрди, Киркўтбек Тугрулни ўнбеги килиб, ани Тўғрул ўнбеги дерлар эрди. Эмди шох Маликни айтилинг. Кўзичибек Алихонга менинг кейинимдин юборгил теб, Янгикентдин кетиб, Урганчда ўлтурган элнинг ичига келди, ул вақтда халк Тўғрулнинг огзига қарай турур эрдилар, Тўғрул Кўзичига айтди: сўзнинг ростини айтгил, йўк эрса, қариган чакинда эсинг кетиб, кин остинда ўларсен теди, кўркканиндин ростини айтди, Кўзичини банд килдилар, барча элга киши чоптурдилар, ўн олти минг киши йигилди, Шох Маликнинг келатурган йўлина бориб, Киркўтбек саккиз минг киши бирлан йўлнинг бир ёнинда турди таки узок қаравул (қиравул) солди, бир кун қаравул кела турур теб келдилар, отланиб, йўлнинг икки ёнин олиб турдилар, Шох Маликнинг лашқари йигирма минг киши эрди, ёрини (ярми) ўта берганда икки тарафдин от солдилар, улуг уруш бўлди, Тўғрул қолиб келди. Шох Маликни тутуб ўлтурдилар ва бекларини ҳам ўлтурдилар, Алихон бу хабарни эшитгандин сўнг тез ўлди, Ўғуз эли бири бирлан ўчли ва қонли бўлдилар, эв бошина Қорахон теган бўлди, бири бирини қопти ва бири бирини ўлтурди ва таки Қилиқбек (Қутлуқбек) ва Қозанбек ва Қараманбек бош бўлуб, кўп эл Манғкишлоқ кетдилар анларнинг ичинда хар элдин бор эрди, аммо кўпраки аймир ва дуқар ва игдир ва қавулдур ва қарқин ва қалур ва ағар эди. Алиқоқбекнинг ўғлонлари бош бўлиб, Қисор тоғина кетдилар ва бир неча эллар: ўқли эли ва қўқли эли ва ағар эли ва султонли эли Абулхон тоғина кетдилар, ёзир эли Қурасонга бориб, Қўрун атрафинда кўп йиллар ўлтурдилар, ул қабатдин Қўрунга Ёзир юрти дерлар, ёзир элининг бир нечаси Қўрун ёқинда тоғ ичинда дехқончилик (62-бет) қилиб ўлтуруб эрдилар, бу вақтда анларни қоратошли дейтурурлар ва таки қалур элиндин Қинглибек бошлиқ ўн минг эвли Қурасонга бордилар таки кўп йиллар анда ўлтурдилар. Таки андин қўчуб Ирак ва қорс бордилар таки анда қатан тутуб қолдилар, қиник уругиндин султон Санжар қозининг отаси Султон Малик шох бориб Ирок ва қорсни олиб, Қисфихонни қойтахт қилиб ўлтурган вақтда қалур эли Қинглибекнинг ўзининг ва ул қарган қамоатнинг қасллариндин бир неча қишилар қелиб султонга қавқар бўлуб, арз қилдиларқим, биз Ўғуз эли қалур халқиндин турурмиё. Улуг оталаримиз Туркистондин қелган турурлар теб, қаринтошлиқларини маълум қилдилар, ул қалурдин бир неча Ирокдин қайтиб Манғкишлоқ қелдилар, анларнинг нечук қелганларини Танғрим қуёрсан айтқум эрур. Қурунқи ўтган халқ айтиб турурлар, Ўғуз эли қўчуб, қелиб қурумадук йўл

борму, эвин тутуб ўлтурмадук, юрт борму?

ТУГУРМИШ ЎГЛИ ТУГРУЛНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Ўгуз элининг Шох Малик бузукликидин кетмай Сир Сувининг аёкинда ва Аму сувида (бўйида) ўлтуруб колганлари, Тугурмиш ўгли Тўгрулни хон кўтардилар, ул йигирма йил подшоҳлик қилиб вафот топди ва андин сўнг Тугурмишнинг кичик ўгли Арслонни хон қилдилар ул тақи ўн йил подшоҳлик қилиб, кетганининг кейинининг кетти эрса, анинг ўгли Асилзодани хон қилдилар. Ул ҳам йигирма йил дунёлик шаробина асраб, юруб, эсрикликдин айрилди эрса, кўзин очиб кўрдик улуг оталарининг катинда ётиб турур, анинг бир ўгли бор эрди, ул ўғлонга улуг отасининг отин кўюб эрди, Арслон теб, Арслонни хон қилдилар (63-бет). Ул тақи ўн йил отаси еринда ўлтуруб вафот топди. Андин сўнг икки ёш ўғлон қолди, аввалкининг оти Кўкам Бакуй, кичигининг оти Саранг. Кўкам Бакуйни подшоҳ қилдилар, кўп кичик ерди, яхши ва ёмонни билмас эрди, ул замонда Ўгуз элининг бир ёғиси бор эрди, Қора шит отли, ул Арслонхоннинг ўлганин ва андин ёш ўғлонлари қолганин ва онлар подшоҳлик қила билмай Ўгуз элининг оғзи ола бўлуб турганин эшитиб отланди тақи қелиб Арслонхоннинг ўрдасин ва бекларнинг эвларин қопти Кўкам Бакуйни от олдина олиб қочтилар, ул вақт Саранг бешиқда эрди, ани ёғи ўлжа қилиб олиб кетди, андин сўнг кўп йиллар ўтди. Саранг йигит етишганин сўнг ақаси Кўкам Бакуйга қиши йибарди, мен қоча билмайман, ақам қелиб мени олақурсун теб, муни эшитиб Кўкам Бакуй барча Ўгуз элининг лашқарин олиб қориб, Қора шитни қопиб, иниси Сарангни олиб эсон-омон эвина қелди. Кўкам Бакуй йигирми йил подшоҳлик қилиб вафот топди.

АРСЛОН ЎГЛИ САРАНГНИНГ ХОН БЎЛГАНИНИНГ ЗИКРИ

Кўкам Бакуй ўлганин сўнг иниси Сарангни подшоҳ қилдилар, ул тақи ўн йил подшоҳлик қилиб, отаси кейинининг кетти. Андин сўнг Ўгуз элиндин подшоҳ бўлган қиник уругиндин Салжукбой бошлиқ кўп эл қўчуб Сир ёқасинда Хўжанд шақрина қелдилар, анда кўп йиллар ўлтуруб, Нур вилоятига қордилар, анда юз йил ўлтуруб қўчуб Урганч қордилар, Урганчда ўлтура билмай қўчуб, Хуросон қордилар тақи Марвдин Абулхонгача ўлтурдилар, ул вақтда Хуросон султон Махмуд Газнавийнинг набираларининг қўлларинда эрди. Уларнинг давлатларининг қосалари тўлуб тўқди деб турган вақт эрди, Салжуқийлар Марви Шохи жахон (жон) шақрини олиб Тўгрулбекни (64-бет) подшоҳ қилдилар. Алп Арслон ва Султон Малиқшоҳ ва Санжар Мозий мулар шул жамоатдин турдилар, ул подшоҳларнинг ҳикоятларини бизнинг айтмоғимиз ҳожат эрмас, биздин бурунги ўтганлар ул подшоҳларнинг насабларин баён қилмоқ учун қандон ҳитоб айтиб турурлар. Анинг ҳисобини ҳудой таоло яхши билур. Салжуқийлар турқман бўлуб,

каринтошмиз теб, элга ва халкга фойдаси тегмади, подшоҳ бўлгунча туркманнинг киник уругиданмиз тедилар таки подшоҳ бўлгандин сўнг Афрасиёбнинг бир ўгли Кайхисравдин кочиб, туркманнинг киник уругининг ичина бориб, анда ўсуб қолиб турур. Биз анинг ўғлонлари ва Афрасиёбнинг наслиндин бўлурмиз, теб оталарини санаб ўттуз беш орқада Афрасиёбга еткурдилар. Ўгуз эли Кўкам Бакуй бирлан Сарангдин сўнг ўз бошина подшоҳ кўтариб ўлтура билмадилар, Ўгуз элининг Мангкишлок ва Абдулхонда ўлтурганлари Урганчда ҳар ким подшоҳ бўлса, анга тобиъ бўлдилар ва Хуросонда ўлтурганлари Хуросонда ҳар ким подшоҳ бўлса, анга тобиъ бўлдилар ва Мавороуннахрда ва ҳар юртда ўлтурганлара шундак бўлдилар.

САЛУР, ЎГУРЧИК АЛПНИНГ ОТАЛАРИНИНГ ВА ИНИЛАРИНИНГ ВА ЎҒЛОНЛАРИНИНГ ЗИКРИ

Шоҳ малик бузуклигинда Динглибек бошлик Ирокга борган салур эли кўп йиллар анда ўлтургандин сўнг уларнинг ичинда Ўгурчик отли бир тугшили йигит пайдо бўлди, туркманларнинг тарих билатурган кишилари Ўгурчик Алпни ўн олти орқада Ўгузхонга етқариб, мундак санаб турурлар ким Ўгурчик Алп отаси Қорағозибек анинг оти Қарач (65-бет) анинг отаси Бенамғози анинг отаси Бўричигози, анинг отаси Қилалғози, анинг отаси Иналғози, анинг отаси Сулаймонғози, анинг отаси Хайдарғози, анинг отаси Ўтқўзли Ўрус, анинг отаси Қозон Алп, анинг отаси Энкаш, анинг отаси Эндар, анинг отаси Ота, анинг отаси Темур, анинг отаси Салур, анинг отаси Тоғхон, анинг отаси Ўгузхон. Бу сўз мазах, галат турур. Анинг учун ким Ўгуз замониндин то бу вақтгача беш минг йил ўтуб турур, Ўгурчик замониндин то бу вақтгача беш юз йил, олти юз йил бўлуб турур. Ўгуз бирлан Ўгурчикнинг ораси тўрт минг тўрт юз йил, ўн олти орқа тўрт юз йилда ҳарчанд кўп бўлса, тўрт юз эллик йилда ўтар. Бас Ўгурчикнинг тўрт минг йилда ўтган оталарининг оти қани? Бу битилган ўн олти киши Ўгуз ўғлонлари эрқани рост ва Ўгурчикнинг оталари эрқани ҳам рост, аммо қайси киши ким эл ичинда машҳур бўлса, ани битиб турур ва ғайр машҳур кишиларни битмай турурлар. Худой билурким бу битилган кишиларнинг ҳар қайсисининг орасинда ўн беш ё йигирми кишининг оти битилмай қолиб турур. Анинг учун айта турурмен ким Ўгуз бирлан Ўгурчикнинг орасинда тўрт минг тўрт юз йил кечиб турур, ҳар минг йилда қирқ орқа ўтса керак ким икки юз орқа ўтгай эрди, бас галат теган нечук бўлур. Бу фалакнинг гардишини нимарсаларини унутурмаган турурким бу анинг катинда сахл турур. Бу сўзнинг галатилики яна бирважҳе, бу ким Салур Қазонни олти орқа ўтуб, еттиланчи орқада Ўгузхонга еткуруб турурлар. Эмди бу сўзини ўқуган ва тинглаган кишилар яхши фикр қилинг, Ўгузхон бизнинг пайгамбардин тўрт минг йил илгару ўтган турур, Қозон Алп бизнинг пайгамбардин уч юз йил сўнг эрди, қариган чакинда Макка (66-бет) бориб, хожи бўлуб келди. Бас Салур Қазан олти орқада Ўгузхонга нечук етар ва таки Салур Қозон қайи Қўркут ота бирлан бир замонда эрди, Қўркут отанинг Салур Қазан Алпни махтаб айтган тартими (тарихи) бу турур:

Қазгурт тоғдин ўнғур тошни Салур Қазан ўтрт боруб, Қарбаб юғирлатди, тутди. Ит Бачна кўруб ану эси кетди; Алплар, беклар кўран барму Қазан қаби. Бир қозонга қирқ бир

отнинг этин салди: Ул козонни сўл элики бирлан олди. Сoғ элики бирлан элга улаштурди. Алплар, беклар кўран борму Казан каби. Кўк осмондин иниб келди, тинли ййилан. Хар одамни ютар эрди кўрган замон Салур Казан бошин кесди бермайй омон. Алплар, беклар кўран борму Казан каби. Ўттуз, кирк минг лашкар бирлан Казан Ит Бачна элларини келди кириб, Бориб бир нечаси кутулдилар кўп ёлбориб, Алплар беклар кўран борму Казан каби, Турк ва туркман, араб, ажам раиятлар. Казан килди мусулмонга тарбиятлар, Кофирларни кирди ўшал кўп фурсатлар, Алплар беклар кўран борму Казан каби. Андин хунар кўтардилар барча ули (улуг), Баъзиларга ўрун берди сагли, сўлли, Бизга бўлди камуг элинг ўрни дингли, Алплар, беклар кўран борму Казан каби. Сабох саёх Кўркут ўлар бўлдунг эмди, Ул Казаннинг давлатина дуо килгил;

Билгил, (67-бет) карвон кетди кўп кеч колдинг, Алплар, беклар кўран борму Казан каби йўлга киргил эмди.

Ўгурчикнинг хикоятин айталинг: ул замонда Ирокнинг кучли халки баёндур эли эрди, Ўгурчик Алп баёндур, бегининг хукмини тутмади, Баёндурбек Ўгурчик бирлан ёман бўлди, Ўгурчикнинг Баёндур бирлан урушгуге куввати йўк эрди, минг эвлик эли бирлан Иракдин кочиб шамайга келди, тўккуз юз эвлуи салур ва юз эвлуи каркин эрди, анда хам ўлтургали Баёндурдин кўркуб, Крим келди, андин кўчуб, Итил сувини кечиб, Ёйик сувина келди, ул вақта Ола кеник ва Кора кош теган ерда канигли халки ўлтуруб эрди, онларнинг хонларининг оти Кўктўнли теган, анинг кашига келиб, бир неча йиллар ўлтурди. окибат анинг бирлан хам ёман бўлуб, кўчуб кочти, Кўктўнли кейининдин етиб, етти юз эвлигин олиб колди, уч юз эвлик бирлан кочиб, Мангкишлок бориб, Корахон теган ерда уч йил ўлтурди. Кўктўнли Ўгурчикнинг кайда кетганин билмай турур эрдилар, уч йилдин сўнг, эшитиб отланди, анинг отланганин Ўгурчик эшитиб, эли бирлан кочиб, кутулуб Абулхон тогига борди, ул вақта Ўгурчикнинг айтган тарими бу турур: дундум кочиб каникли хондин Кибла сўрдум, Кор ел ошиб келган эр ўнгиндин дўндум ... (68-бет)

Карчиларга ерчиларга ййўл бошлатдум;

Кояли, корли икки кўла ййўл юмшатдум;

Арки-арки кирларга турчум салдум;

Орт ўнгумга бузга солиб кўчум тортдум;

Кар (кир) отимда (тоғ) ййўлиндин ошиб, бордум;

Кабоклидин олинча юрт юртландум кўралдашиб ортимдин ёғи атди;

Кайки бошли кати ёйга иш буюрдум;

Конли иринглика енг ўкга кон юргутдум;

Чопса кесар курч-пўлодга туг боғлатдум;

Киличим сириб бел эгшамда (энгсамда)куйи каздум;

Ова кишлаб кар(да) ёйлаб балкан ашдум;

Эгса ёсин Кора тоғга ўграб келдум;

Канки гурух тўйи тутмади анда бўлдум;

Олтун кўзли табушканни кетурди теб;

Каз аёғи уч айри тамга бердум

Корагози бекнинг тўрт ўғли бор эрди, аввал Ўгурчик Алп иккинчи Суварчик, учунчи

Дудик, тўртунчи Кабачик, бу тўртининг ўғлонлари Тангрим буюрса (69-бет) бир-бир

айталинг. Ўгурчикнинг олти ўғли бор эрди, хар кейининдин эгиз бўлуб. отлари бу турур:

Берди, Бука бир эгиз, Авсар (Ўсар) Кўсар бир эгиз; Ёбчи Дингли бир эгиз, Бердининг

икки ўғли бор эрди, бирининг оти Кулми ва бирининг оти Кул хожи; Кулминиинг ўғлонлари

Ёвмут ва Калтак эли турур, аммо Ёвмутниинг икки ўғли бор эрди, бирининг оти Ўзли

Темур эрди, бирининг оти Кутли Темур, аммо Ўзли Темурнинг уч ўгли бор эрди, отлари бу турур: Исо ва Мусо ва Бахром шох; Кутли Темурнинг уч ўгли бор эрди, отлари бу турур: Жуни ва Ширан ва Кучик; Кулхожи ўгли Арсарибой, анинг уч ўгли бор эрди, Иналгози ва Зайналгози ва Мустафогози; Иналгозининг икки ўгли бор эрди, бирининг оти Тўра ва бирининг оти Сўкман, Лайна ва Чоршанки бу икиисининг ўғлонлари турур; Зайналгозининг ўғлонлари Кора ва Бакавул турур (70-бет), Мустафогозининг ўғлонлари Улуг Тўпа ва Кунаш турур. Бука ўғлонлари ички салур турур ва яна бир номада мундак демишлар ким салур элинда бир киши бор эрди, Энкаш отли хотунининг оти Чачакли, ўглининг оти Казан Салур, Казан Алп тегин ул турур, ул замонда бачна элининг бир подшохи бор эрди, Тўймадук отли, ул келиб Энкашнинг эвин чошиб Чачаклини асир этиб олиб кетди, уч йилдин сўнг Энкаш мол бериб ани кайта олди, Чачакли эвга келгандин олти ой(дин) сўнг бир эркак ўгул топди, Казан Алп онасина бу ўғлонни сен кайдин олдинг теб ёғоч бирлан уруб бошин ёрди. Чачакли айтди: ёғи келди карариб, кочиб кетдинг бўзариб, тевага миниб кейининдан бора эрдим кабариб, Ит Бачна изимдин етди, теваинг бошин тутди, ичи кайнади, тоши ёйнади, устумга миниб ўйнади, ихтиёримни олди, бу ўғлонни ичимга солди теди, ул ўғлонни Ит Бачна элинди бўлди, теб отини Ирак кўйдилар, турк ичинда расм бу турур, итнинг отини Ирак-серак кўймак, Иракнинг бир ўгли бор эрди, Арикли отли, ички салур Арикли отли, ички салур Ариклининг ўғлонлари турур, теб турурлар: ул замонда биз йўк эрдук, чинин ва ёлганин Худой яхши билур, агар ёлган бўлса, гунохи бурунки айтканларнинг бўйнига (71-бет). Авсар (Ўсар) ўғлонлари тарокимайи салур турур, Дингли ўғлонлари Жаби халки турур, Ёйчи ўғлонлари бу вақтда Аму сувининг ёкасинда Кора кўл ёкининда ултуруб турурлар, бу чакда хам анларни ёйчи дейтурурлар, Ўгурчикнинг беш ўглининг наслини баён килдук, аммо Кусар отли ўғлиндин насл колгани маълум эрмас, эмди Ўгурчикнинг иниларининг наслин баён килалинг. Суварчикнинг бир ўгли бор эрди, Хуршид отли, Улам Урганчли эли Хуршиднинг ўғлонлари турур, Азлар уруги Дудикнинг насли турур. Сакар эли Кабачик насли турур. Ўгурчикнинг инилари ва ўғлонларининг наслларини айттук. Эмди ўзга элларни айтилинг, Агар ва аймакли эли уйгур Эркил хўжа ким Ўгузхоннинг ўгли Кунхоннинг вазири эрди, анинг ўғлонлари турур. Ямир эли халкининг асли мундак турур ким Мангкишлокда ички салурдин бир киши бир ички салурни ўлтуруб, кочиб Дурунда ўлтурган салур элининг ичина келиб туруб таки анлардин бир киз олиб, анда ватан килиб ўлтуруб турур, барча ямир эли-халки ул кишининг ўғлонлари турурлар. Буркас Салур элинда Темур Туглихон теган бор эрди ва таки салурдин Исик Исмоил отли бир киши бор эрди, бир ердин кела турур эрди, кўрди эрса, Темур Тугли хоннинг эви кўча турур, оддин тушуб ўлтурди, кўч узаб келгандин (72-бет) сўнг, шояд бир нимарса колган бўлгай теб, юртка борди эрса, кўрди ким ўчок ичинда бир ёш эркак ўғлон ётиб турур. Ул кишининг ўғлони йўк эрди, ани ўзига ўгул килиб саклади ва отини Буркас кўйди, барча буркас эли анинг насли турурлар, така ва сарик салур элинда бир киши бор эрди, Тўй тутмаз така ва сарик эли анинг ўғлонлари турурлар.

СЎНГ ТУРКМАН БЎЛУБ, ТУРКМАНГА КЎШУЛГАН ЭЛЛАРНИНГ ЗИКРИ

Эски, ул замонда ким Урганча Абулхон ва Мангишлок Ўзбекхоннинг ўгли Одил Жонибекхонга тааллук эрди. Жонибекхон Уйгур Саникли Син теганни туркман ичина йибарди то уларнинг айбли ва гунохкорларини сўрсун теб ул келиб, эл ичинда бир йил турди, хар ерда гунохкор ва айбли бўлса, сўрай турур эрди, навкари ва куллари кўп эрди, Аёз отли бир кули бор эрди, барча куллардин пеш кадам ул эрди, туркманнинг гунохкорлари ким бошимдин ё молимдин айрилурмен теганлари барчаси бир ерга йигилиб, Аёзга кўп ришватлар бериб, айтдилар. Ким агар сен бегингни ўлтурсанг, биз элдин олган молларни ва эвдин келтурган кўшини барчасин санга бералинг, хар қачон Жонибекхон киши йибариб, сени тиласа, биз халк сенинг учун кириллалди ва йўқолалди, сени тутуб бермагали тедилар. Аёз кўп молга ва буларнинг ширин (73-бет) сўзина кўнглини бериб, бир кеча гофил ётганда Саникли Синни ўлтурди. Хожасининг молиндин Аёзга бир ўғлок ҳам тегмади, хар ерда кўйган молларга ким якин бўлса, анлар тилаб олдилар, Саникли Синнинг навкарлари Жонибекхон катига кайтиб кетдилар, Аёз кўркканиндин кета билмай Абулхон тогинда ўлтурган туркманларнинг ичинда колди, ўшал йил Жонибекхон Итил сувининг ёқосинда Сарой шахринда ҳақ раҳматига кетти ва барча эски халки шул Аёзнинг ўғлонлари турур. Хизр эли салур элиндин Абулхонда Арсарибой теган бор эрди, узок умр топкан, давлатли ва мусулмонликка кўшиш кила турган киши эрди, бу сўзимизнинг далили бу ким ул замонда Урганча бир азиз киши бор эрди, Шариф отли, шайхлик маснадинда ўлтурган ва ҳам мулла эрди, Арсарибой бориб шайхи мазкурга кирк тева пиёз бериб, инобат килиб, илтимос юзиндин арз килди ким биз турк халки турурмиз, арабий китобларини ўқуб, маънисига етишиб, амал килмаклик баси мушкул бўлатурур, агар арабий масъалаларни туркий таржима килиб, иноят килсангиз эрди, савобга шерик бўлур эрдингиз теди эрса, шайх Шарафхўжа таки барча масъалайи динийни таржима килиб, бир китоб этиб «Муаййинул мурид» от кўюб Арсарибойга берди. Ул вақтдин то бу кунгача барча туркманлар ул китобнинг масъалаларига амал килатурурлар.

Ул вақтда Эрон подшохи Хуросонни Камабек теганга бериб (74-бет) эрди, ул Хуросон келгандин сўнг эшитди ким Абулхонда Арсарибойнинг Мома отли кўркали яхши кизи бор эрмиш теб киши йибариб, кўп мол берайин теди тилатди, бой бермади, бермасин билгандин сўнг Камабек кўп черик бирлан отланиб, Абулхонда дукар теган кудукда Арсарибойни шахид килиб, элини чопиб Мома бекани олиб бориб никоҳ килиб кўп йиллар саклади, Мома бекадин ҳеч ўғлон бўлмади, ул сабабдин Арсарибойнинг ўғлонларига киши йибарди, қаринтошларини олсунлар теб, булар Кўлтак, Корача мерган теганни йибардилар. Камабек Мома бекага кўп мол бериб, Корача мерганга топшуруб йибарди, бир эвли кул таки бериб эрди, ул кулнинг тўрт ўғли ва икки кизи бор эрди, улуг ўғлининг оти Хизр, иккинчи ўғлининг оти Али ва учунчи ўғлининг оти Иғбек ва тўртунчи ўғлининг оти Кашга, Момабека қари бўлгандин сўнг молларининг барчасини Худой йўлига берди. Камабек берган кулнинг ўзи ва хотуни ўлуб эрди, тўрт ўғли ва икки кизини озод килиб йибарди, тўртуси ҳам эвли ва кўп молли қадхудоилар бўлуб хар қайси бир ерда ўлтурдилар. Хизр чура Аму сувининг ёқосинда Гардиш теган ерда экин экиб ва ҳам чахорпайдорлик килиб (75-бет) улуг бой бўлди, ул вақтда ўзбекни мўғул дерлар эрди, тўрт мўғул келиб, Хизр чурага етим бўлуб, молларин бокди. Андин сўнг олти салур келиб етим бўлди, анларнинг барчаси давлатманд булдилар атроф ва жавонибдин оч арик ва чаптурган, олдирган келиб, буларга кўшулуб ўлтурдилар, кўп эл бўлдилар, анларнинг юртда анларнинг юкориси Тўн қари ва аёғи Қари қечит эрди, хар киши анлардин не халқсиз теб, сўрса Хизрбойнинг кишиларимиз дерлар эрди, бора-бора халқ анларга Хизр

эли тедилар. Хизр элиндин бир уруги бўлур. Анга Кутлар (Куртлар) дерлар, анлар Хизр чуранинг наслиндин турурлар. Эмди Хизрнинг иниси Алини айталинг. Али чўра таки акаситег Аму сувининг ёкасинда юрт тутуб ўлтурди ва давлатли бўлди, ўзбек ва туркманнинг факири ва мискини анинг катинда ўлтурдилар, анларнинг барчасига Али эли тедилар, Али элининг ичинда бир уруги бўлур, мўгулчиқлар теган анлар Али чўранинг наслиндин турурлар, уларнинг юрти Аму сувининг икки тарафинда юкориси Кири кечит, аёғи Актам, учунчи иниси Иғбек озод бўлгандин сўнг Арсарибой ўғлонларининг катиндин айрилиб ўзга ерга кетмади, анинг ўғлонларига куллар тедилар, анлар ҳам икки бўлак бўлдилар, бирисина куллар дерлар ва бирисина чигатой куллар дерлар. Чигатой демакнинг маънисини ул турур ким Хуросон Темурлининг авладининг кўлинда эрканда улуг тўпа халқи Абулхонда Аму сувининг ёкасинда ўлтурган эркан турурлар, Аму сувининг кибла тарафинда бир Кўк отли киши келиб, фарёд килиб айтиб турур: мени ўтказингизлар теб, улуг тўпалар кема йибариб, ўтказиб, сўруб турурлар, ким бўлурсен ва кайдин келатурсен теб ул йигит айтиб турур, Чигатойнинг арлат теган уругиндин бўлурман, бир кун Хуросоннинг Дурун теган вилоятинда бир неча йигитлар бирлан шароб ичиб ўлтуруб эрдук, ичимизда бир яхши киши бор эрди, ул менинг бирлан урушти, мен ани пичок бирлан санчтим, ул киши шул замон ўлди, кеча эрди, ўлганин каринтошлари хабардор бўлмасдин бурун кочиб, сизнинг халқини бутуб келибмен, теги таки кўп йиллар улуг тўпа ичинда юрди. Хеч киши анга киз бермади, ахир Ичбек чўранинг ўғлонларининг бириси анга киз берди, андин тўгганларга чигатой куллар тедилар. Тўртунчи Кашка чўра ул таки Аму сувининг ёкасинда ачи тенгизнинг яқининда юрт тутуб ўлтурдилар. Анинг ўғлонларина Кора эвлилар тедилар, Улуг акалариндан давлатли бўлуб, муниг катига хеч киши келиб кўшулмади, анинг учун ўлтурган ери ёмон эрди, экин экар ери йўк эрди, мол ўтлар ўти ҳам оз эрди. Тевачи эли Сайинхон авлодидин, ул киши ким мусулмон бўлди. (77-бет) Ўзбекхон алайху рахма эрди, ул Итил сувининг ёкасинда Сарой шахринда вафот топди, ўғли Жонибекхон отаси тахтида ўлтурди, Урганч ва боши Карғали илк ва аёғи Астрободгача ўлтурган туркман Жонибекхонга тааллуқ эрди, хонга айтдилар ким Абулхон тоғи тева ўсғали ажойиб яхши ер турур теб, бу сабабдин хон ўттуз эвли сарбонни кўчуруб, Абулхон тоғига йибарди, анинг ичинда хар уругдин бор эрди, барчаси маълум турур ким подшоҳлар хизматинда хар тоифадин бўлур, анлар ҳам шундак эрдилар, Жонибекхоннинг бир кишиси Абулхон туркманига келиб, хар йилда олатурган молларини олиб, кўп тевани айтилган ўттузли тевачига топшуриб кетди, то Жонибекхон ўлгунча Абулхонда ўлтурдилар, онларга тевачилар тедилар. Жонибекхон ҳам ҳақ раҳматига борди ва ўғли Бердибек хон бўлди. Анинг замонинда ҳам тевачилар хонлик тевани бакиб ўлтуруб эрдилар, Бердибекхон ўлгандин сўнг Ўзбекнинг ичи бузук бўлди, ани Абулхон туркмани эшитиб, хоннинг теваларини таладилар, тевачиларни чопдилар, андин сўнг тевачилар очлик сабабиндин балиқ овларбиз теб, Кашка чуранинг ўғлонлари кора эвлилар катига бориб ўлтурдилар, бир неча йилдин сўнг тевачилар кўп халқ бўлдилар, онларнинг юртларининг юкориси Актам аёғи Ўғурча эрди, Кора эвлилар тевачилар ичинда кўп орқа ўлтурдилар (78-бет). Анлардин Халил отли бир тугшили йигит пайдо бўлди, ул вақтда Кора эвлилар ёрли бўлуб эрдилар. Ул сабабдин Халил бошлиқ барчаси арсари халқининг ўнбеги ва яхшиларининг олдига келиб айтдилар ким ўзунгиз хизматкорларингиз эрдук, кўп оч ва арук бўлуб турурмиз, сизлардин ўтунимиз ул турур ким улуг Абулхон ва кичик Абулхон тоғининг кўшларин ва экин экатурган чашмаларин бизга берсангиз сиз хар нимарса тесангиз хар йилда ани биз сизга бералинг тедилар, арсари яхшилари йигилиб ўлтуруб

айтдилар ким улуг отамиз Арсарибой соткун олган улуг Абулхонда олти окар чашма, ўн эва лочин ва ўн саккиз итолгу ва кичик Абулхонда тўрт эва лочин ва олти эва итолгу бор турур, чашмалардин ҳам нечоки ошлик хосил бўлса, анинг ёрини бизга беринг ва таки аран тегмак учун икиси минг камиш беринг, ўн улуг лочин ва тўрт жўра (чўра) Лочин ва ўн саккиз улуг итолгу ва олти сарича хар йилда келтуруб беринг тедилар, Кора эвли Халил кабул килди ва таки айтди ким бизнинг кўшларини олгали урганимиз йўк ва тедилар, ўнбеги ва яхшилар элдин йигиб айт, эшиттуруб озукимиз йўк тедилар, ўнбеги ва яхшилар элдин йигиб айт, эшиттуруб юз кулоч аргамчи ва олти ўглокли эчки ва икки тулам (тулум) чўгалик ва бир эшак бердилар. Онлар кўп йилларгача бу айтилган нимарсаларни берурлар эрди, бу вақтда анлари тоғ сакари дейтурурлар, анинг учун Кашга чуранинг ўглонлари турур, Кашга бирлан (79-бет) сакарининг маънисини бир турур.

ЎГУЗ ЭЛИНА БЕКЛИК КИЛГАН КИЗЛАРНИНГ ЗИКРИ

Туркманнинг тарих билатурган яхшилари ва яхшилари айтиб турурлар: етти киз барча ўгуз элини огзина бакиндуруб, кўп йиллар беклик килдилар. Анларнинг бири Олтун Кўзача Сундун бойнинг кизи ва салур Казан Алпнинг Хали (Хили) бўйи узун бўлур эрди. Иккинчи Каромиш бойнинг кизи ва Мамашбекнинг хали (хили) Барчин Салур эрди, анинг кабри Сир сувининг ёкасинда турур ва халкга машхур турур, ўзбек анга Барчиннинг Кўк кошона дер, кошинкорли яхши каниз турур, учунчи Кайибойнинг кизи ва чавулдур Бола Алпнинг хали (хотуни) Шабати эрди; тўртунчи Кўндибойнинг кизи, Бияган Алпнинг хали Кунин Кўркли эрди. Бешинчи Юмакбойнинг кизи, Какин Кўнак Алпнинг хали таки бир Кунин Керкли эрди. Олтинчи Алп Арслоннинг кизи Кастан Кора Алпнинг хали Керча Бўлади эрди; еттинчи Киникбойнинг кизи Дўдалбойнинг ўгли (80-бет) Кимачнинг хали (хили) Кугадли эрди.

Тарих минг таки етмиш бирда Хоразм мамлакатинда тахрир топди, таммат китоб битилди.

Нашрга тайёрловчи: Тарих Фанлари Доктори, Халқаро Махмуд Кошгарий мукофоти совриндори
КОЗОКБОЙ МАХМУДОВ